

Tartu Ülikool

Fond 55

Nim. 3

S. 81

Kiiviste, Einar

Narva Saksa Jaani kirik.

[Mälestusmärgid] Tartu ülikooli
üliõpilase töö juhendaja
(prof. O. Sild) mälestusega

L 1. E. Kiiviste kiri prof. O. Sildale

1931

20c, 25 jeev ja 1 jäeendiga

F 55, nim. 3, s. 81

Väga austatud
härra professor!

Laatsin tänase postiga Teie nimeli oma Nava-Jansa-Janseni kir. registreerimistöö ära ja ühtlasi koopiad sama kog. summaaria vanematest hauamärkidest. Koopiate on üldse 21, nendest 19 läbihöörutavaid ja 2 vesikoopiat. Koopiad on järgmised: a) läbihöörutavad: Hampeln (2t.), Thorley-Bolton, Serdlitz (2), kindral Warneck, kindral Eirsson (3), admiral Gren (3), lipmaka Wagner (2), Pollmann, Musselinus (4). b) vesikoopiad: S.W. Braunn (Oberster Ingenieur) ja Ferdinand Witte, mõlemad hauamärkidest. Koopiate tekst leidub registreerimistöös. - Vesikoopiad on väga halvasti välja tulnud - osalt sellepärast, et kirid vanad ja pürunenud ja kiri raskelt loetav, ja võib olla on see paber selleks liiga paks. Tahtsin teha koopia vanemast hauakivist - s.o. Beate Christine Janseni kirist, kuid see kiri oli nii kordunenud, et ei läbihöörutavast, ei ka vesikoopiast ei tulnud midagi välja. Kirja lugemiseks (ja uue kiri puhastamiseks) kulis tinn aega. -

Ühtlasi palun Teid neid koopiateid arvesse võtta paleograaf. praktikumi tööna, missuguse praktikumi Teie juures ühivadumise semestril sooritasin. - Selleni semestriks pole mul võimalik Tartus rüübida. Arvatavasti avaneb võimalus pärast jõuluid õppimist Tartus peatada, mil siis Teilt paleogr. praktikumi allkirja tuleb paluma.

Nava, 2. X 1931.

Kõige austusega Einar Kiviste, Stud. Theol.

1. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 2. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 3. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 4. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 5. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)

6. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 7. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 8. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 9. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)
 10. *Staphylococcus aureus* (1) - *Staphylococcus aureus* (1)

V. A.

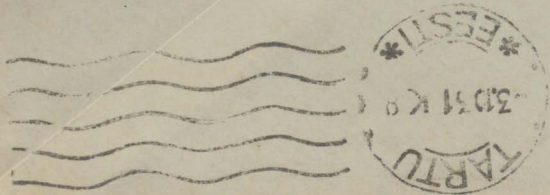

Hr. prof. O. Sild.

Pepleri tään. 10

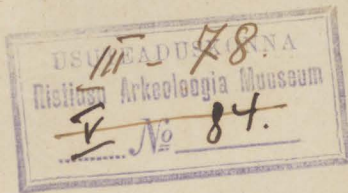
Tartu

Jaatp.: S. Kivite, Narva, Vestevall 27-3

Narva Sausa Jaani kirik
(Deutsche St. Johanniskirche zu Narva)

Registreeimud stud. thol. S. Kiriste.
1931.

Paluda: ristimisekivi,
ristimisekivi, wardine
Karise, pannu ja plasteeni

ja õendab, mis muud on magada

(Sel tööle juurde 4 latti
pilti) pildi album
ja 2 koopiat
pabri torus ja keeri.)

Töö on mahulohu
1932. E. L. D.

Palude murettud sõja

Narva kogudusele visit.

prof. nimes pisa.

3

I. Kas on Narva Saksia Jaami kirikul, abikirikul, kabelil, õpetajamajal jne mõni kiri ehk aastarv seinal? uksel? tuulilipul? ristil? jne. Kus kohal see just seisab ja missugune on tähttähele kirja sisu? Millal on kirik, abikirik, kabelid, õpetajamaja ehitatud, mis materjalid ja kui suured nad on? Kas on kirik ja teised sarnased ehitused torniga ehk ilma? Kellele on kirik, abikirik jne pühendatud? Kiriku, abikiriku, kabeli ehk kabelite orientatsioon ilmakaarte suhtes?

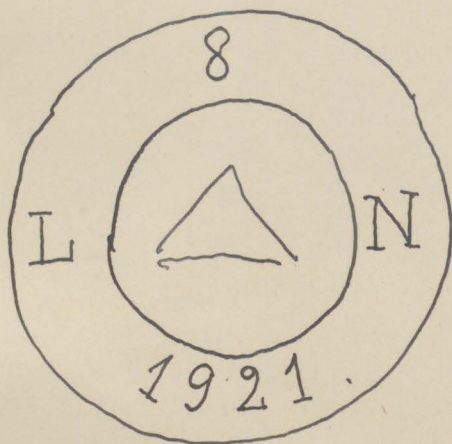
Narva Saksia Jaami kirik (Deutsche Sanct-Johannis-Kirche) asub kolmel tänaval: peasisseräigu eest lähel Rahu tän., kõvalt Viru tän., ja tagant Koidu tänav. Kirik on kivist ehitus torniga. On pühendatud Ristija Johannesele, varemalt oli pühendatud Johannesele Jeesusalemmast (v. Heimich Johann Hansen, "Geschichte der evangelisch-lutherischen Kirchen der Stadt Narva" 1855, käsikirjaline teos, ltk. 61. Edaspidi teos lühendatult: HKG). Kiriku ehitamise aasta pole teada. Igatahes on ta Rootsi ajal ehitatud, oli algul Rootsi Toomkirik, kuulub a. 1733 Narva Saksia kogudusele. Hansen avab ("Geschichte der Stadt Narva 1858" ltk 92. 93. Teose edaspidine lühendus: HGSN), et kirik 1636 ja 1648 a. vahel ehitatud on. Nimelt on a. 1636 ürs Saksia reisija Adam Olearius, Holsteini hertsog Friedrichi saatkonna sekretär, läbi Narva reisimud.

4

Tema reisikirjeldusest näib, et Saksa kirikut sel ajal veel polnud (A. Oleariuse reisikirjeldus II r. peat. X lhk. 59).
A. 1648 asutas kuninganna Kristine Naava ja Ingerimaa jaoki Naavas provintsiakonsistooriumi, ja arvatavasti oli Saksa kirik siis juba olemas.

Kiriku orientatsiooni ilmakaarte suhtes ei ole võimalik registreerijal kindlaks määrata, kuna tavilised moodumistad puuduvad.

Saksa kiriku seintel mingisuguseid kirju ei ole, välja arvatud kiriku viimase poolel välisseinal, kus on näha kaks ringi tähtede ja aastaarvuga sari sisse vajutatuna, mille ehk remonttööd on. See märk näeb nii välja: (süü märgi umbkaudu normaal suurus).

Narva Sassa Jaani kogudusel on 4 maja, nimelt:

- 1) Endine õpetajamaja, Sassa kiriku vastas, Rakm tän. N-12. Kahekorolne kivimaja. On k asoleval ajal iinritud 2 astile.
- 2) Kog. vaestemaja - asub Vaestemaja t n. N-21, iihekorolne kivimaja.
- 3) Kog. maja - Helsingi t n. N-9, seal asub kog.  petaja elukorter ja koolimaja. On kahekorolne kivimaja.
- 4) Vaeslapse tänaval kog. maja, v lja inuitud. On kahekorolne kivimaja 2 elukorteriga. -

Millal need majad ehitatud on, ei ole kog.  petaja hr. Kraacki iiteluse j rle mitte teada. Nad v ik olevat rootsiaegsed ehitused. K igevanemad ehitused olevat endine õpetajamaja ja vaestemaja.

Endisel  petajamajal on esik lpeel marmortalv, millel uuldt htedega kiri: "Monika Hunnius x 1858". See talvel näib väga uus olevat ja on vist hilguti sinna asetatud.

Kog. vaestemajal on portaalil järgmine kiri:
"An Gottes Segen ist alles gelegen".

Muid kirju majadel ei leidu. -

Majade suurus täpselt määrata ei ole võimalik. -

II. Millal ja mis materjalist on valmistatud kiriku ja abikiriku altari (ehk altariid, kui veel vanu taavitamata olema)? Millest on altari laud rüü alus (resp. kas ei ole keskaegset altariikivi, millel ristid rüükadel ehk keskel)?

Altari on arvukasti riisama vana kui kirik, kuid teda on 2 korda remonteeritud, nimelt kiriku remonteerimise ajal aastatel 1733/34 ja 1849/50. Selle kohta leiduvad Hanseni HKQ's järgmised märkused:

- 1) Lhk. III: Abschrift von dem Manuscript des weiland Nawraschen Bürgermeisters Gerhard Hinrich Arps, welches eine Beschreibung von dem in den Jahren 1733 und 1734 stattgefundenen Ausbau der Kirche enthält. Lhk 125: "Der Altar war vorhin dicht an der Mauer, so nun etwas abgesetzt und von neuem durch den Maler als auch sonst renovirt worden."
- 2) Lhk. 191 (Hanseni enese kirikelduri remondist a. 1849/50): "Die Bildhauerarbeiten am Altar, an der Kanzel und an der Orgel, wurden von neuem vergoldet".
Altari laud on puust, pinna suurus 2,80 x 1,20 mtr., ja kõrgus 95 cm., altari pilt ühes ornamentidega ca 5 mtr. kõrges.

Kas lured ja värske taker
on vastavad?

2
III. Mida kujutab altari pilt, kelle töö ta on
ja mis aastast? Kui altaris mitu pilti ja
miskerdused on, siis kõik täielikult kirjeldada.

Altari pilt on olimaal, kujutab Kristust ristil. Pildi vasakul
serval all tähed: „C. T. T. Apmølle Lyngbyh. 1868“.
Altari pilt on ümbritsetud ornamentidega. Altari pildi kummalgi
pool on 3 kullavärvilist sammast (1 üleval, 2 all), selle
kõival metallist ornamentid, mis nähtavasti kujutavad
endist stiliseeritud lilli või lehti. Altari pildi peal olev
ornament kujutab üht kullavärvilist, tumesinisel tagapõhjal
asuvat kolmnurka, millest kiired välja lähevad. Kolmnurga
keskel on silm. Selle peal 2 hõbedavärvilist palmiskoa
ristamisi, sellel inglisea, selle all (täht inglisea ja
palmiskoa vahel) ristamisi asetatud tiivad. Inglise pea kohal
kullavärviline kuul, millel asub kuju, üks käsi püsti,
teine käsi lipp punase ristiga. Kuju on roosavärviline,
kullavärviline kate pruusade ümber. Altari pildi sammaste
ja ornamentide värvides domineerivad kuld ja valge, kuid
esineb ka helesinine ja sinine.

IV. Missugused kirjad leiduvad altaril,
altari pildil, altari võrel, ja mis aastast,
kui kiri ise seda ei ütle?

Altari pildi all on järgmine kiri:
„Siehe, das ist Gottes-Lamm, welches der Welt Sünde trägt“
Ev. Joh. 1 V. 29.

Selle all:

" Der Herr Jesus in der Nacht da er verrathen ward nahm er
 " das Brodt, dankte, und brach es und sprach: Nehmet,
 " esset, das ist mein Leib, der für euch gebrochen wird,
 " solcher thut zu meinem Gedächtniss. Desselbigen gleichen
 " auch den Kelch nach dem Abendmahl, und sprach: Dieser
 " Kelch ist das neue Testament in meinem Blut. Solches-
 " thut, so oft ihr trinket zu meinem Gedächtniss. / Cor. 11. V. 23, 24, 25.

Altari pildi vasemal seival, all:

" C. T. 7. Aprmel. Xygojst. 1868 "

V. Mis materjalist on kantsel (ehk kantselid-
kui neid mitu), ja mis aastast nad on?

Kantsel on üks, ja puust. Värvd on umbes samad,
 mis altaril, s. t. kuld ja valge. Kantsel on pärit
 a. 1733/34 H. Kg. ehk 125, Apsi kirjeldu remondist:
 " Die Kanzel ganz neu gemacht ".

Pärast on teda remonteeritud, nimelt remondi ajal
 1849/50 (H. Kg. ehk 191, Hansuni enese kirjeldu:
 " Die Bildhauerarbeiten am Altar, an der Kanzel und
 " an der Orgel, wurden von neuem vergoldet ").

9

VI. Missugused pildid, kujud, resp. rikerduused ja kirjad leiduvad kantslil ning kantslikatmel, ja missugused värvid esinevad?

Kantsli ümber seisavad 5 puust treitud reljeefkujut, mille all on lugeda (vasemalt paremale): „S. Matthaeus“, S. Marcus, Salvator Mundi, S. Lucas, S. Johannes“.
Kujud on värvilised, mustal tagapõhjal, 60 cm. kõrged.
Lähemalt:

I S. Matthaeus. Suure musta habeme ja vurrudega, hõbedavärviline mantel roheliste ilustustega, paremas käes sulg, vasemas raamat, ta paremal küljel lapse kuju, kes hoiab sulle all tindipotti.

II S. Marcus. Musta habeme ja vurrudega, roheline mantel hõbedavärviliste ilustustega, paremas käes sulg, vasemas raamat, ta jalgade juures lövi kuju.

III Salvator Mundi. Habeme ja vurrudega, hõbedavärviline mantel punase ja kullavärviliste ilustustega, vasemas käes kullavärviline kuul.

IV S. Lucas. Tumepunani habeme ja vurrudega, hõbedavärviline mantel, roheline mantel ümber puusade, kullavärviliste ilustustega, paremas käes sulg, vasemas tindipott, jalgade juures oina kuju.

V S. Johannes. Ainuke ilma habemeta ja vurrudeta, roheline mantel kullavärviliste ilustustega, paremas käes raamat, vasemas sulg, jalgade juures kull või kotkas.

Res on need Kujul?

Kantsli all puust kuju (Mooser), 130 cm. kõrge, suu habeme ja vurrudega, valge mantli hõbeda- ja kollaväviliste ilustustega, paremas käes pikk kepp, vasemas käsutahvlid (millel ühel pool 3, teisel pool 7. Rooma nummud).

Kantsli katuse lae all ripub hõbedaväviline tuvi sinisel laepõhjal, mille keskkohast kollavävilised kiired välja lähevad. Kantsli katuse serval, ees, istuvad 2 ingelt, roosa värvil, kollaväviliste juuste ja tiibadega, nende vahel kiri:

272

Kantsli katuse tipul seisab ingliskuju, seljas punane kuub kollaväviliste ilustustega, vasemas käes kollaväviline kaunis-pikk pasun. Ümber kantsli katuse serva ornamendid. Kantsli tagumisel küljel, ukse peal, asuvad 5 kuju, nendest 3 suuremat keskel ja 2 vähemat äästel. Suuremad kujud on ca 60 cm. kõrged, vähemad 38 cm.

1) Keskel naise kuju, laet käe kõrval 2) paremal pool sellest naise kuju, paremas käes kollaväviline rist, 3) paremal pool naise kuju, käes ankur (kollaväviline). Vasemal sellest grupist: üks vähem mehekuju, paremas käes raamat, vasemas-paljasstatud nõõk. Paremal pool sellest grupist: üks vähem mehekuju, paremas käes kollaväviline rüü, vasemas kollaväviline rist.

Kõik kujud on puust, treitud.

11

VII. Mis materjalist, mis aegast ja missuguste kujutuste ning kirjadega on ristimisastjad, ehk vaagnad? Mitu neid on? Kas leidub veel kusagil katoliku aegne ristimiskivi?

Saksa Jaani kirikul on üks hõbedast ristimiseaun, kaalub 3 naela $25\frac{1}{2}$ loodi, pealkirjaga:
"Der Deutschen Kirche zu Naava gehörig 1762"
Hansen arwab (HKG lrx. 241), et varemadel aegadel ristimiseks ehk mõlemad vasest pekkisid tarvitati, missuguseid praegust sumpel pühadel kiriku uste juures annete kojamiseks tarvitatakse. Need on suuremal ajal ühe roogud. liikme kulul ülehõbetatud. Mõlematel pekkidel on kiri, mis aga aegade pooksul kustunud ja sellistõttu loetav pole.

Ristimisekoht (Taufstelle), millesse, kui laps kirikus ristitakse, ristimiseaun sissepannahse, seisab paremal pool altariist, kantsli vastas, sambia ääres, ühe kõrgema koha peal (nähtavasti sellise chitatud alus). Ta on puust, seisab 4 pala peal, 8 kandilim, 1 meetri kõrgel. On valget värv, kuld- ja rohelist värvilistustega. Jal on katus peal, mis ripub traadi otsas sambia küljes. On samavärviline kui ristimisekoht ise. Katuse tipus on hõbedavärviline tuvi, selle all, katusel, istuvad 2 puust treitud ja ülevärvitud kuju, seljad vastamisi, ühel on vasemas käes rist, parem käsi on õnnistades väljasirutatud. Teisel on vasemas käes kuul ristiga, paremal käel on 3 sõme pisti. Katuse serval ornamentiid. Katuse

nurkadel 4 inglisead.

Selle ristimiskoha on kinkinud Inglise kaupmees William Willbersorce (HKq lhr. 242). Kuni a. 1849 seis- ta seal, kus käesoleval ajal püürmeistri pink on (s.o. umbes samal joonel, aga kiriku parempoolse seinä ääres).

Selle ristimiskoha kohta kirjutas Aps oma manuskriptis: (HKq lhr. 129, kirjeldu kiriku remondist a. 1733/34):

" Aus der gewesenen deutschen Kirche wurde die Taufstelle,
" so vom Eichenholz und vermahlt, an unsere Kirche nebst
" einem marmornen Taufstein geliefert, da aber vorher
" eine neue Taufstelle bereits gemacht war, so der englische
" Kaufmann Willbersorce der Kirche geschenkt hatte, so
" wurde das Taufbecken aus der ehemaligen deutschen
" Kirche oben auf den Boden in einen Abschauer gelegt.
" Der Taufstein stehet unten in der Kammer an der Ecke.

Peale selle seisab kiriku sissekäigu juures, vasemal pool, vana marmorist ristimiseastjar, mille kinkinud püürmeister Johann Christof Schwarz (sünnid 1699).

Ristimiseastjar on marmorist, halxjao-rohelist väri, kaanega, ca 155 cm. kõrge, 80 cm. läbimõõdus, ülemisel serval kiri:

" Johann Christof Schwarz. Burgm." Osa kirjast on kustunud ja pole sellelõttu loetar.

Naqu Hansen a. 1849/50 kir. remondi kirjelõuses ütleb, ei taavitatud seda tol ajal enam ammugi (HKq lhr. 191.192).

VIII. Mis materjalist, ajast ja misuguse kirjaga on kroonlühtrid ja lühtrid, ja mitu neid on?

A. Kroonlühtrid.

Üldse ripuvad kiriku kolme käigu 7 vasest kroonlühtrist, ja nimelt: pearkäigu 3 suuremat, mõlemal kõrvalkäigu 2 väikemat. Kõikidest nendest kroonlühtritest on vaid kahest teada nende päritolu. Need 2 ripuvad pearkäigu, nimelt:

1) Üks kiriku keskel, 12 araline (all 8 suurt ja ülal 4 väikemat), peal kahepeaga kotkas, Alumise kuuli all on sissegraveeritud:

" Gott zur Ehre, anderen zur Lehre, der Kirche zum
Ziacht H: Burgemeist. Dirich Werneken diese
Krone vorehret hat Anno 1642 "

2) Teine, viimane pearkäigu, altari ees, 24 araline, mille alumise kuuli ühel küljel sissegraveeritud:

" Offere Gott Dank und bezahle dem Höchsten Deine
Gelübde. Psalm 50 V:14. Verehrt von Fochim Johann
Sutthoff den 12 Mai 1753 "

Sellest ajast peale saab see kroonlühtr igal aastal esimesel adventil Sutthoffi perekonna poolt valgustatud, ütleb Hansen oma HKq's. lhx. 252.

B. Altarilühtrid.

Väljapaavad mitmed lühtrid ebaheatsast metallist on kirikus 2 suurt nõbedast altarilühtrist, millel graveeritud.

27

" Der Deutschen Kirche zu Naara gehörig
" Anna Regina Cramer, Anno 1734 den 29 Junii N° 10, 28 23¹/₃ d^oth."

D. Kantsilühtrid.

N. Sansa Jorani kirikul on 2 nöbedast kantsilühtert,
millel sissegraveritud:

" Selhigen Friderich Tilau nachgelassene Frau Wittebe
" Catarina Lunde A^o 1723 d^o 11 Novemb."

E. Seinalühtrid.

Vasemal ja paremal pool altarist on seinal 2 väearalist
seinalühtert, nixlist, I altarist paremal, reljeefkujuga,
all kiri: "Johanner", ja II altarist vasemal, reljeefkujuga,
all kiri: "Petrus"

Lühtrisi on mitmel korral parandatud, nii loemu
Arpsi manuskriptist (kir. remont 1733/34) HKQ lhn. 129:
" Die Kronen, so jetzo in der Kirche hängen, wurden
damals gebessert und die Arme daran complet gemacht."
Lühtrite parandused remondi ajal 1849/50 leidis
HKQ's lhn. 191 järgmine märkus:

" Die Kronleuchter wurden durch den hiesigen
Klempnermeister Heinrich Andresen aufgebüßt."

15
IX. Mis materjalist, apast. ja mis kirjadega
on karikad, kannid, patendid, kruisifikatsioonid
ja muud kirikuriistad, ja palju neid on?

Armulauariistad.

Üks nõbedast, seestpoolt kullatud kann, kaalub 1 nael
19½ loodi, üks suur nõbedast kullatud karikas, kaalub
30 loodi. Üks nõbedast kullatud oblaatide taldreks,
kaalub 6 loodi. Nendel 3 nõul on sissegravitseeritud:

"Der deutschen Kirche zu Narva gehörig."

Need riistad näivad väga vanad olevat. Karikat ja
oblaatide taldreksit färditatakse kõresoleval ajal kodu-
kommunioonis. Hanseni arvates on võimalik, et see
karikas seesama suur karikas on, misugune linna
vallutamisel 1704 õpetaja juures hoitud oli (HKG lhr. 244).

Arp ütleb nimelt oma manuskriptis (HKG lhr. 142):

"In der letzten Belagerung von Anno 1704 waren die 3 grossen
silbernen Leuchter nebst übrigen Silbergeschirr, Bücher,
obligation, nebst anderen Documenten, so der deutschen
Kirche gehörig, in der Kirche, theils unter dem Altar und
anderwärts verwahrt, so bei Übergang der Stadt in
der Kirche gefunden und alles weggenommen worden,
nur blieb ein grosser (sinn Hanseni määran: Wahr-
scheinlich ist dieser Kelch derselbe, der gegenwärtig zu
Haus Kommunionen benutzt wird (siehe pag. 244).
Die beiden kleinen Kelche sind nicht mehr vorhanden."

"Vielleicht wurden sie nach Wologda mitgenommen, wo
 "sie geblieben sein mögen), ein mittel und ein
 "kleiner verguldeter Kelch übrig. Wie ich nicht besser
 "weiss, ist solches bei den Pastoren verwahrt gewesen."

Üks hõbedast karikas ja oblaatide taldrex, karikas
 kaalub 1 nael $18\frac{1}{3}$ loodi (N° 2) ja taldrex $9\frac{1}{3}$ loodi (N° 2).
 Mõlemat on järgmine kiri:

"Gott zu Ehren, verahet diesen Kelch und Ablaten
 "Schüsselchen an hiesige deutsche Gemeine Johann
 "Justin Döhnell Narva d 25 December Anno 1704

Üks hõbedast oblaatide karp, kaalub $12\frac{1}{4}$ loodi,
 millel graveeritud:

"Der Deutschen Gemeine Zum Andencken verahet
 "dieser Johan Rodde. Narva d 7 Octob. A^o 1705"
 "N° 2 $12\frac{1}{4}$ Loth."

Üks hõbedast oblaatide karp, alla graveeritud:
 "A. B. Falck." On pärit arvatavasti uuestast ajast.

Üks väikene hõbedast ülekullatud karikas ja
 oblaatide taldrex, esimine kaalub $16\frac{1}{2}$ loodi, mõlemat
 on graveeritud järgmine kiri:

"Gerhard Hinrich Arps, Anno 1735"
 Karinal vel: "W. $16\frac{1}{2}$ Loth N° 6"
 Käesoleval ajal taavitatakse need kodukommunikatsioonid.

Üks hõbedast kullatud kanna- ja oblaatide talvok, millel graveeritud:

" Diesen Kelch schencket der Evangelisch Lutherisch
" Deutschen Kirche in Naava zum Andencken Johan
" Gottfried Petersen gebuertig daselbst J^r Petersburg
" d 25 Janu A^o 1758 N: 3 ~~11 1/2~~ doth " 18 25 doth
" ost. talvorenul: N: 3. 11 1/2 doth "

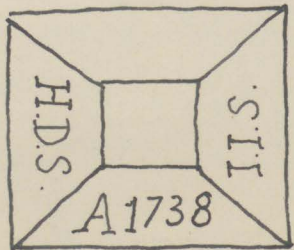
Üks hõbedast, kullatud kann, kirjaga:

" Joh: Gottfr: Petersen, Anna Maria Petersen gebor.
" Kewitz, Alexan. Petersen, verehen dieses der
" teutschen Gemeine in Naava zum Andencken, A^o 1761
" d 24 Juni. " All: " N8 18 22 doth "

Ülevõl nimetatud kirjad on kannu mõlemal küljel, ovaalides. Ovaalide keskel on Kristuse kuju.

Kruutsifiksid.

Naava Sarsa Jaani kirikul on 2 kruutsifiksi, ja nimelt:
1) Üks hõbedast, rist ja jalq on puust. Jalq moodustab ülevõlt alla laiaksmineer neljakuuriline puuparuk, millel heledamast puust järgmised tähed ja aastadav:

Pole kahjuks teada, kes selle kinkimud on. Hanseni arvab (H.K.G. ehk. 239), et pole võimata, et selle on simeinud Narva püürimeister Johann Johann Suthhoff ühes oma naise Hedwig Dorothea sünd. Schwarziga. Seda Hanseni arvamisest põhjustavad nähtavasti kuits. palad olevad tähed.

2) Üks ülepronksitud kuitsifiks, millel kiri:

"A. Dipner, 1st Petersburg 1851"
See A. Dipner oli pronksija Peterburis, sündinud narvalane (H.K.G. ehk. 240).

X. Mis materjalist ja ajast, mis kujude ja kirjudega on ristpalke (traber), kus seda (veel) olemas? Kas on veel teisi ristpalke olemas?

Ristpalke ei ole Narva Jansa Jaani kirikus.

XI. Kas on olemas xiriku seinet rishke ja seinakappid, ning milleks neid arvatakse on taevitatud?

Narva Jansa Jaani kirikus ei ole rishke ega seinakappe.

XII. Missuguste kujutuste ja kirjadega on hauakivid ehk haanad, sarkofaagid ja muud hauamärgid kirikus ja abikirikus?

Narva Saksa Jaani kirikus on 11 hauakivi aastatest 1615-1690. Need hauamärgid on prof. Sild lähemalt uurinud, ja käsitanud trükkis ilmunud teoses:

"Mõningaid vanu hauakive meie maal, Tartu 1928" lehekülgedel 8-17. Rohkem hauamärgid kirikus ei leida.

XIII. Kas on kiriku all vanu krüpta ja teisi hauakabelisi olemas, ja mis on neist teada? Kas on sinna maetud? Missuguseid kirju leidub seal?

Narva Saksa Jaani kiriku all ei ole vanu krüpta ja hauakabelisi olemas.

XIV. Mis materjalist, kas raviga ehk ilma, mis pildi ja kirjaga on kirikus, abikirikus, kabelites leiduvad epitafaad (eestikeelsed kuni 1861 aastani, ehk võimaluse korral kuni 1870 a., ladinakeelsed kõiik, muukeelsed kuni 1830 a.)?

Narva Saksa Jaani kirikus ei leida epitafaad.

XV. Mis aastast, mis kiripadega ja kui rasked on kirikukellad?

Narva Saksia Jaani kiriku tornis ripuvad 2 kella, nimelt (HKg lhr. 266):

1) Üks suur, kaalub 19 Schiffpfund 19 Dispfund 4 Pfund, millel on järgmine kiri:

" Campana Anno MDCCXLVII die XXIV Aprilis in
 " felici incendio ad cineres, redacta tandem Anno
 " MDCCCLIII die di novo fusa et ad usum
 " ecclesiae germanico restaurata. Johann Hinrich
 " Armowitz hat mich gegossen, durch das Feuer bin ich
 " geflossen, den 17 Maius in Lübeck "

2) Üks vähem, kaalub 5 Schiffpfund, 13 Dispfund 5 Pfund, millel järgmine kiri:

" Die deutsche Kirche in Narva gehorcht, mein
 " Gott gedenke meiner in besten Johann Hinrich
 " Armowitz hat mich gegossen den 28 Julius
 " in Lübeck Anno 1753 "

Nagu ülvalt selgub, on mõlemad kirikukellad valatud Lübeckis aastal 1753, suurem kaalub 19 Schiffpfund 19 Dispfund 4 Pfund Lübecki kaalu järel ("Lübisch"), väiksem: 5 Schiffpfund 13 Dispfund 5 Pfund Lübecki kaalu järel, ehk kokku 211 punda 31 naela Vene kaalu järel ("Russisch"). Sellega kaaluvad need 33 punda 7 1/2 rohkem, kui a. 1747 ärasulanud 2

suurt kella. Nendest ärasulamud kelladest taaritati
17 Schiffpfund 8 disppfund praeguste kirikukellade valamiseks.
Valamise ja muude kuludega kokku läksid nad
maksma 1591 rbl. (HKg lhx 158.159 - ära kirimälestus-
kirjas, pandud $\frac{22}{x}$ 1789 kir. kuuli sisse).

Kirikukellade käekäigust leidub andmeid Arpsi
manuskriptis (kirjeldus remondis a. 1733/34, HKg lhx.130-133).

Aastal 1733 võeti n.n. kõrge orderi põhjal 9 kirikukella
senisest Rootsi kirikust ära ja anti Vene kirikule,
(HKg lhx.117.130), nimelt 6 kella kõrvaltornist, millede
hulgas ka kõigesuurem oli, ja 3 kella kivist tornist.

Need oli raske ja kulukas ära võtta, ja Saksa kog.
tahtis omale ka kellasid. Ja nii esitati magistraadi
poolt palve tema keiserlikule majesteedile, et 3 kella
kivist tornis alles jäetaks. Sellele järgnes mõne
aga möödudes resolutsioon: 2 suuremat kella kivist
tornis alles jätta ja Saksa kogudusele kinkida.

Need kellad kaalusid Rootsi metallkaalu järgi: suurem
14 Schiffpfund, 6 disppfund, 18 Pfund, ja vähem:

7	4	3	4	—	7
---	---	---	---	---	---

ülejäänud anti
välja Vene kirikule, millede hulgas kõigeaskest
kaalus 21 Schiffpfund ja mõned disppfund, ülejäänud
olid aga väikesed. Ka said 2 kella, mis sugused
magistraat ^{voruvalt} muretsemis oli ja mis börsimaja tornis
rippusid, kirikule antud, ja kõrvaltornis ülesriputatud,
mii et kirikul niimü üldse 4 kella oli.

Nende kellade käsi ei käinud aga mitte hästi.

Suure tulekahju ajal 23. IV 1747 (HKq lmk. 158. 159), missugune lõuna paiku Pagari tšinaral (s.o. kiriku lähedal) lahtipuhkes, sai ka kirik kannatada, nimelt torni tipp ja katus põlesid maha, kusjuures kellas ärasulasid. Sellepärast saabki kirik 1753 kaks praegust kirikukella, missugused kirjeldatud lespool. -

XVI. Missugused monumentaalkirjad leiduvad muidu veel kirikus, abikirikus jne, näit.: scintel, ustel, pinkidel, orelil, piltidel jne.?

Orelil ülerval, on järgmine kiri:
 „ Gestiftet von der Frau Obristin Emilie von Ritter,
 „ geb. Gendt, Anno 1902. “

Kirikus on 2 suurt olimaali, mis asuvad üksi paremal-, teine vasemal pool altariist, kiriku nurgas, on kullarävivilistes, nirkedustega raamidis.

a) Paremal pool altariist.

Pilt kujutab Jeesust, kes tervendab pöralitöbist. Pildi serval kiri:

„ Sei getrost, Deine Sünden sind Dir vergeben Matth. 9V: 2 “

➔ Selle all, raami ornamendis, kiri:

„ Gott zu Ehren, der hiesigen Deutschen Kirche zur

„ Fierde gegeben vom Bürgermeister Gerhard

„ Henrich Arps 1738. “

6) vasemal altariist:
Pilt kujutab Naatanit, kes kuningas Jaaretit õnnistab.
Pildi seval kiri:

" So hat der Herr auch deine Sünde weggenommen 2 Sam 12 v 13"
" Selle all, raami ornamendis, kiri:
" Gott zu Ehren, der riesigen Teutschen Kirche zur Zierde
" gegeben vom Bürgermeister Gerhard Henrich Apr-1738"

Üks suur õlimaal, ripub naiste foolide kohal
seinal, kohal, kus, kui kirik veel rootsi kirik oli,
kaantsel oli. Pilt kujutab Önnistegijat ristil, pildiall kiri:
" Sieh Jesum weit und breit Die Liebesarme strecken
" Er bietet allen dar, Fried, leben, Frost und Heil.
" Lauf ihm in seine Arm, O, Seele lauf mit Eil,
" Lass seinen Wink und Stimm Zur Busse dich erwecken."

Kirikus sakristeis on üks õlimaal, mis kujutab
Kristust õlimäel. Pildil pole mingit kirja. See pilt
on rippunud varemalt kirikus, seal, kus praegu
püürmeistri pinn on, ütleb Hansen omas HKQ lhn. 262.

Sakristeis, mis asub kiriku peasissekäigu kõrval,
vasemat kätt, ja mida käesoleval ajal kirikuriistade
hooldmiseks tarvitatakse, on seintel järgmised kirjad:
Üksesist sisestatud paremal seinal:
" Herr, erzeige uns deine Gnade, und hilf uns. Ps. 85, v. 8"
vasemal seinal:
" Trachtet nach dem, das droben ist, nicht nach dem, das auf

" Erden ist. Gal. 3 V. 2 "

Ukse kohal:

" Der Herr behüte deinen Ausgang und Eingang
" von nun her bis in Ewigkeit. Ps. 121 V. 8 "

Kiriku peasissekäigust sissastudes, paemat rät
peasissekäigu kõval, seinas, on valge marmortahvel,
suurus 92 x 74 cm., millel mustavärviliste gooti tähtedega
järgmine kiri:

" Dem Gustav Adolf Verein, dem Deutschen Evangelischen
" Kirchenausschuss und dem Lutherischen Konzil
" Amerikas verdanken wir die Wiederherstellung
" der Kirche nach der Beschussung 1919. Die
" St. Johannis Gemeinde 1929."

Vasemal peasissekäigust, seinas, pleksit tahvel,
suurus 80 x 135 cm., ümber pruun raam. Sellel pleks-
tahvil, rohelist pinnal, on kullavärvilise kiri; tahvel
üleval servas kaarika, rist ja publi kujutus.

Kiri on järgmine:

" Als verordnete Diener des Wortes Gottes haben bei
" der deutschen evangelisch-lutherischen Gemeinde der See-
" und Handelsstadt Narva im Amte gestanden:

Maler A. Roberg, Narva.

" Sunen, als Pastor bis 11. Mai 1558.

" Martinus Beer, als Pastor von -? - bis 1636 oder später.

Kus. Kotal guff

Kus on need epe taga kõig

Maosas moched?

" Michael Scholbach, als Pastor 1644-1654

" (1654 nach Nyenschanz berufen)

" Simon von Blankenhagen, als Pastor wenigstens

" 1656-1681 (+1681 in Narva)

" Georg Gnospelius, als Diaconus 1672-1681, als Pastor

" 1681-1692 (+1692 in Narva)

" Jacob Gnospelius, als Diaconus von 1682 nur kurze Zeit,

" (auf sein Ansuchen nach dem Kirchspiel Alt-Waiwara versetzt)

Compastores:

" Ulrich Poorten 1685-1692 (+1692 in Narva)

" Hermann Herbers 1693-1701 (+1701 in Narva)

" ~~Joh~~ Rollfink 1701-1703 (+1703 in Narva)

" Joh: Andr: Hellwig 1703-1708 (ging 1708 mit den ins

" Exil Gesandten Einwohnern nach Wologda und wurde von

" dort nach Reval zum Superintendenten und Pastor

" an St. Olai berufen)

" Brüningk, 1703-1711 (1711 zum Generalsuperinten-

" denten nach Riga berufen)

" Joh: Justin Schmalenberg 1711-1723 (+1723 in Narva)

" Caspar Matthias Rodde 1720-1743 (+1743 in Narva)

" Friedrich Peter Lange 1728-1729 (1729 nach Lüneburg berufen)

" Joh: Andr: Hartkop 1729-1755 (+1755 in Narva)

" Joh: Gouvinus 1743-1755 als Compastor, 1755-

" 1775 ausnahmsweise als alleiniger Pastor Ordinarius (+1775 in Narva)

" Joh: Heinr: Lange, 1759-1777 als Nachmittags-

" Prediger, 1777-1788 als Compastor (+ 5. Juni 1788 in Narva)

" Friedrich Ludolph Trefurt, 1765-1777 als Pastor Adjunctus

- " cum spe succedendi. 1777-1798 als Compastor (+18 Sept. 1798 in Narva)
- " Friedrich Knorre 1790-1805 (+4 April 1805 in Narva)
- " Fraugott Andreae, 1800-1816 (18. Aug. 1816 wegen Krankheit abgetreten).
- " Jakob Andreas Makowski, 1807-1820 (+23 April 1820 in Narva)
- " Joh: Fried: Radecker, 1819-1829 (+21. Mai 1829 in Narva)
- " Heimr: Fried: Dieckhoff, 1820-1826 (legte 1826 sein Amt nieder)
- " (+ 27. Febr. 1839 in Narva).
- " Aug: Wilh: Ernst, 1826-1862 (+14. Oct. 1862 in Narva)
- " Constantin Hunnius, 1831-1868 (+3. Febr. 1868 in Narva)
- " Ferd: Gottl: Jannenberg, 1863-1908 (+15 November 1908 in Narva)
- " Georg Carl Christian Hoffmeister 1868-1887
- " (+ 22. VII 1887 in Narva)
- " Joh: Hoerschulmann, 1888-1913 (+6 November 1926 in Berlin)
- " Joh: Luther, 1913-1918
- " Wilfried Kraack, 1919

All, seivas, kiri:

- " Der St Johannis-Kirche verehret vom Aeltermann der
- " grossen Gilde Heinrich Johann Hansen A^o 1863."

XVII. Missugused hauaxijad on kiriku ümber olevatel handadel (estimeised nuni 1861 resp. 1870 a., ladinaxalsed köik, munkused nuni a. 1830)? Kas on need kirjed lamavatel hauaxividel, või riistidel, või sammastel, ja mis kujulised on need plaadid, ristid ning sarabad? Kes on need maetud isinud olnud, kui hauaxiri seda ei ütle?

Narva Sausa Jaami kiriku ümber ei ole mingisugused handad.

XVIII. Missugused surmajaad on kihelkonnas, mis ajast ja kui suured nad on? Kellel reist on kabel praegu, kellel ennem olnud, ja misnimeline on kabel? Kas on kabelisse maetud, kes ja kumari? Kas on hauakiva olemas? Mis kirjad on üldse kabeli seintel ehk kabeli sees?

Vanemate matmispaikade kohta on andmeid vähe. Algul maeti nähtavasti kirikusse ja kiriku ümber. Kiriku ümber pole mingisuguseid hauamärke säilinud.

Ajgs kirjutab oma manuskriptis (HKg lhr. 136):
¹⁹
^{vi} 1710 ilmus siia katk ühe isiku läbi, kes Riia laagris tuli; katk kestis kuni jaanuarini 1711. Otsiti kohast paika matmiseks, ja ei leitud paremat, kui Joalas, väljaspool linna, kus üks paik kaldal ääres selleaegse komandandi loal surmajaad alla võeti ja linna poolt araga piirati. Sinna olivat maetud kuni 1721 a. lõpuni (ja hiljem).

See koht on arvatavasti praegune Georgi saar. Sellest ajast ei ole seal mingisuguseid mälestusmärke säilinud. Küll on saare lõunapoolses otsas matmispaik, kuhu moodumud sajandil maetud on, arvatavasti vabrikute töölisi ja ametnikke. Seal asub Kolbe kabel, kuhu maetud: Ernst Ludwig Kolbe 1880, Wilhelmin Kolbe 1860, ja Ludwig Kolbe 1864. Kolbedel on kabeli ees malmist mälestusmärk, millel augud sees - need on nähtavasti vabadussõjajärgsed kuuli jäljed.

Kabeli ja mälestusmärgi ees on näha mitmed kivid, millel raudristid olnud. Need on aga äramurtud, ja vaid lühikesed risti raudosad järel. Terrena on säilinud üks väike liht raudrist, millel plaadit aga kahjuks puudub. Ka on näha mõningaid punnisti osi maas vedelemas, need on röödunenud ja samblaga kaetud.

Mõnel on ka plekist haupplaadit külges, kuid need on nii roostetunud, et kirja näha ei ole. Siinult ühel plaadil on kiri veel enam vähem loetav. See näib järgmiselt:

"Jumala rahm see hingab siin selle risti all Juhon
"Worbi, sündinud 15^{mal} Septembril 1864 surnud 13^{mal}
"webruaril 1883."

Selle plaadi ja Kolbe mälestusmärgi järele otsustades, ei ole see matmispaik vana.

Saare keskel asub üks suur põllukivi, üle meetri kõrge. Üks Georgi saarel asuva vabriku aedniku Persmanni tööline tõendas, et see kivi olla rootsiaegne, ja temal leiduda aastaarv 1704.

Registreesija sealt aastaarvu ei leidnud. Näib, et kivil mingid märgid on, kuid sealt midagi välja lugeva on täiesti võimata, kuna kivi pind aja-hambast ebatasaseks ja aukliseks muutunud ja samblaga kaetunud on. Siiski on võimalik kivi ülemisel pinnal eraldada ringi ja nelinurka, milles ristid, ja aar 04. Need märgid näevad umbes nii välja:

04

Selle järele ei saa otsustada, kas on see mõni mälestus-
märk ehk piirikivi. Ka on näha kivil suurimise auk.
Kivi esiküljel on ase, kus oleks võinud mingi
plaat kirjaga olla. Kuid see on vaid oletus, ning
midagi kindlat öelda ei saa. Kivi ümbruses on
maapind künkline, millest järeldada võiks, et seal
vanasti mingisugune matusepaik on olnud.

A. 1721 võeti linnas üks plats, kus varemalt
õnda Balzer Gerlachi maja seisnud, kuna võled
sellel majal lasusid, surmaia alla, ja sai aiaga
piiratud. Sellest ajast kuni tänini on sinna palju
surmaid maetud, ka mõned, kes seda nõudnud.
Joalas, ritleb Hansen oma HKg lhx. 136. 137.

See koht on avatavasti Rahu tänava ja Heinaturu
nurgal, end. Kommertsgümnaasiumi taga. Seal
hoovis olevat kaevamisel luid leitud. Rahu tänava
poolse küljel on aida piiravas kõrges kivimüüris
näha kinnimüüritud suurt väravat. See värav
võis ka surmaia värav olla. Seal pole aga
mingisuguseid hauamärke säilinud.

Prague Narva Saxa kog. surmaaed asub
umbes 3 rlm. kesklinnast eemal, Narvajõe
vasemal kaldal, ja on asutatud umbes 1777 a. ümber
(v. HG5N lhx. 311). Varemalt oli selle kohta nimi:
Marienhof, prougu: Siivertsi (Sievershausen).
Asub linna piirides. —

Kabelid.

Narva Saksa praegusel surmalaial on üldse 10 kabelit. Nendest 9 erakabelit, ja üks surmalaia kabel, kus pärgi ja muud surmalaia riistu alalhoitakse. Viimases kedagi maetud pole, ega ole seal ka mingisuguseid kirju.

1) Ritteri kabel.

On kivist ehitus (v. pilt juuresolevas albumis №13). Välisukse võrel on tähed R.R., n.o. kabeli asutaja Robert Ritteri nimetähed. Ukse kohal on Ritterite vapp (kaksipaotatud vapp, vasemal mingi linna kujutus, paremal 9 ruuna 3 reas, vapi peal üütle raudkiiver ehitus sulgedega) ja ajaarv: 1850
Den 23 September, mis on nähtavasti kabeli asutamise aeg. Sinna on maetud 7 inimest.

All, kabeli lahtises keldris on näha 7 kirstu, 3 ühel pool ja 4 teisel pool. Sinna on maetud järgisikud:

- 1) Robert Ritter, erblicher Ehrenbürger, sünd. $\frac{21}{xv}$ 1788, surmud $\frac{6}{xiv}$ 1866
- 2) ta abik. Marie Ritter, sünd. $\frac{15}{ii}$ 1790, surmud $\frac{15}{iv}$ 1867.
- 3) Wilhelm-Johann Ritter, surmud $\frac{8.20}{iv}$ 1887
- 4) Camilla Ritter, surmud $\frac{12}{i}$ 1859
- 5) Dr. Nicolau Ritter, sünd. $\frac{18.30}{x}$ 1831, surmud $\frac{8.20}{ii}$ 1888 Berliinis
- 6) Marie Ritter, sünd. $\frac{27}{viii}$ $\frac{8}{viii}$ 1823, surmud $\frac{10.22}{xi}$ 1893.
- 7) Carl-Gotfried Ritter, sünd. $\frac{28}{i}$ 1828, surmud $\frac{21}{ix}$ 1898.

Kabeli tagaseinas- valge marmortahvel, millel kiri:
 "Hier ruhen der Gründer der Kapelle, Eöblicher Ehren-
 bürger Robert Ritter, geb. den 21. November 1788,
 gest. den 6 December 1866, und seine Ehefrau
 Marie Ritter, geb. den 15 März 1790, gest. den 15 April 1861."

Paremal sellest väike valge marmortahvel kirjaga:
 Carl Gottfröd Ritter, geb. d. 28. Jan. 1828, gest. d. 21. Sept. 1898

Ritterite kabeli kõrval on võlvitud haugokamber, kuhu pääseb väljastpoolt, kivi äratöstes. Sinna on maetud järgmised isikud:

- 1) Robert Ritter, surnud 1870
- 2) ja tütar Emilie Ritter, uppsurnud 1881.

2) Gendti kabel.

Kabeli seintel ninginguseid kirju ei leidu. Kabelis, tagaseinas, valge marmorist, kirjaga:

"Dein Wille geschehe. Begräbnisstätte der Familie Gendt".
 Saxsa sunnuaija hooldaja hr. Becki andmetel olla kabelisse maetud:

- 1) Georg Robert Gendt
 - 2) ja abik. Gertrud Gendt, sünd. Bolton
- Nende lapsed:
- a) William Gendt, surnud 1874.
 - { ja abik. Robertine Gendt, surnud 1876 või 1877.
 - { nende tütar Gertrud Gendt, surnud 1916.
 - b) Eduard Gendt, surnud 1896

ja teised, keda Hr. Beck ei tea.

- 3) Kreimanni kabel.
- 4) Zappe kabel.
- 5) Goette ja Pauli kabel.
- 6) Suthhoffi kabel (v. pilt albumis N-11)
- 7) Suthhoffi kabel (väikene).

Nendel ülalnimetatud kabelitel mingisuguseid kirju ei leidu (väljaarvatud Goette ja Pauli kabel, millel on sel tahvel nimega: "Capelle der Familien Goette und Paul"). Zappe, Kreimanni ja Suthhoffi vähemasse kabelisse sisse ei pääse, kuna neil ukseid kinnilöödud, ning surmaiaabahi Luuguse ütelse järel ei oleval seal midagi näha. Kolme ülalnimetatud kabeli nimed sai registreerija teada Saksa surmaiaa hooldajalt hr. Beckilt. Kes nendesse kabelitesse maetud on, selle kohta puuduvad igasugused andmed. Goette ja Pauli ja Suthhoffi suurde kabelisse pääseb sisse, kuid seal pole mingisuguseid kirju, milledest näha võiks, kes sinna maetud on.

Hr. Becki ütelse järel olid Suthhoffi suure ja Boltoni kabeli taga (need asuvad kõrvalt) Kühleweini kabel, kuid see on mõned aastad tagasi mahaxistud.

8) Boltoni kabel.

Kabel on paekivist (v. ülevõte albumis N-11), asub umbes kesk surmaaeda Suthhoffi suure kabeli kõrval. Esiküljel, ukse kohal on kiri:

"Blessed are the dead which die in the Lord".
Kabeli sees on põrand vajunud. Tagaseinas on 2 marmortahvelt (valged). Pealmisel on raidkiri:

" Blessed are they which die in the Lord "

Alumisel, tahvilil:

" In diesem Grabmal ruhen: Die Frau Hedwig Maria
 " Thorley geborne Wibbelman Eine der sanftesten,
 " edelsten, tugendreichsten und Frömmsten ihres Geschlechts,
 " Geboren zu Narva den 3ten December 1741, gestorben
 " zu Riga den 17ten December 1788. Die Nichte
 " und Pflgetochter der Vorhergehenden.

" Frau Dorothea Elisabeth Bolton, geborne Wibbelman,
 " die das traurige Schicksal hatte, im Wasser umzu-
 " kommen. Sie war durch rechtschafne Gemüthsart,
 " Herzensgüte, angenehme Wesen und würdige Führung
 " eine Zierde ihrer Zeitgenossen, im Leben allgemein
 " geliebt, im Tode allgemein bedauert. Geboren zu
 " Narva den 18ten Augusti 1766 Verschieden den 20sten
 " February und hier begraben den 2ten Marty 1790."

9) Stackelbergi Kabel.

Kabel asub surmaia jõeäärse kaldaal (v. pilt albumis N-12). On paekivist ehitus. Kuulub endistele dilienbahi mõisaomanikkude Stackelbergidele.

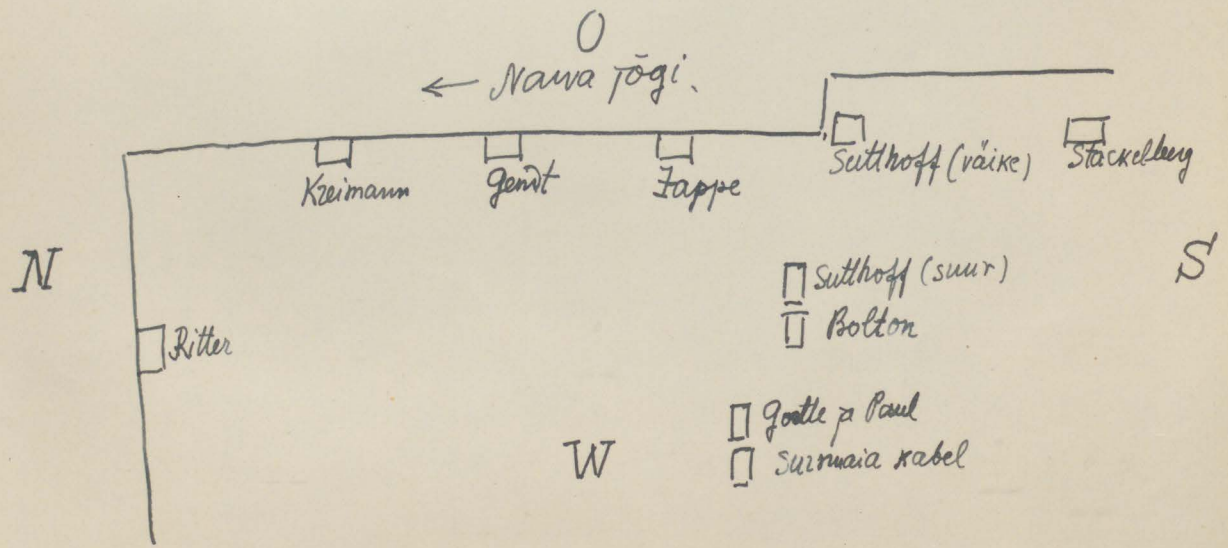
Seestpoolt kujutab kabel endast kitsast, kõrget kääku, seinad on valgetest kahvelkividest, millel vask-plaadid maetud nimedega ja pühakirja salvidega.

Kabeli tagaseinas valge marmorist ilma pealkirjata. Üldse on seintel 21 oraal vaskplaati. Kabelisse on maetud 15 inimest, ja nimelt:

- 1) Natalie Marie Baronesse von Stackelberg, geb. in St. Petersburg den 19. December 1846, gest. in St. Petersburg den 22. Januar 1872.
- 2) Jeanne Baronin von Stackelberg, geb. den 23. Februar 1843, gest. den 14. September 1911.
- 3) General Lieutenant hoher Orden Ritter Carl August Baron von Stackelberg, Erbherr zu Liliembach, geb. in Liliembach den 22. December 1816, gest. in Liliembach den 30. Juni 1887.
- 4) General der Kavallerie, Ritter des Ordens des heiligen Georg und hoher Orden Georg August Paul Baron von Stackelberg, geb. in St. Petersburg den 30. Juli 1850, gest. in Hungerburg den 25. Juli 1913.
- 5) Die Generalleutnants - Wittwe, Erbherrin auf Liliembach, Baronin Emilie von Stackelberg, geb. Gräfin Haucke, geb. den 27. December 1821, gest. den 7. November 1890.
- 6) General der Kavallerie, hoher Orden Ritter Constantin Nicolau Baron von Stackelberg, geb. in Strelna d. 15. Juni 1848, gest. in Rerval d. 30. März 1925.
- 7) Flügel - Adjutant Sr. Majestät des Kaisers, Commandeur des Dragonerregiments der Militär - Ordens Carl - Moritz Reinhold Georg Baron von Stackelberg, geb. in St. Petersburg den 12. December 1843, gest. in Mosseria in der Türkei den 4. August 1878.
- 8) Emilie Juliane Caroline von Poppen, geb. Baronesse von Stackelberg, geboren den 19. Mai 1822, gestorben den 15. April 1861.
- 9) Anna Victorine Elisabeth Baronesse von Stackelberg, geb. den 5. November 1829, gest. den 4. März 1831.

- 10) Carl Georg Baron von Stackelberg, Erbherr zu Liliensbach, geb. den 11. November 1776, gest. den 21. Juni 1842.
- 11) Sophie Natalie Alexandrine Johanna Baronesse von Stackelberg, geb. d. 24. Juni 1845, gest. d. 30. April 1846.
- 12) Marie Catherine Adelheide Baronesse von Stackelberg, geb. d. 20. Januar 1832, gest. d. 8. Mai 1834.
- 13) Natalie Helene Marie Baronin von Stackelberg, geb. Baronesse von Kaulbars, geb. d. 5. November 1796, gest. d. 8. Mai 1850.
- 14) Pauline Sophie Catharine von Freymann, geb. Baronesse von Stackelberg, geb. d. 11. Januar 1828, gest. d. 30. Januar 1903
- 15) Otto Peter Baron von Stackelberg, geb. d. 7. Juni 1825, gest. d. 9. Juli 1880.

Kabelite umbkaudne asukoht Sarsa surmaial:

XIX. Miskujuline ja mis kirjaga on surmaia värav?

Surmaia väraval pole mingisugust kirja. Ja kujutab endast 2 telliskivist sammast, mille vahel raudvõu värav asub. Samalaadiline aed piirab terved teedärised surmaeda.

XX. Missugused on vanemad hauakirjad surmaedadel (eestikeelsed kuni 1861 resp. 1870 a., ladinakeelsed kõik, muukeelsed kuni a. 1830, äratähendaos; kas hauakiri leidub hauaplaadil ehk ristil, ja mis-kujuline see rist või sammast on; misama tuleb teatada, kes need maetud isikud on olnud, kui hauakiri seda ei ütle)?

Vanemad hauakirjad Nava Saksaa surmaial on järgmised:

1) Hauakiri Hampelni hauasambal (v. pilt albumis N-1).
Hauasammas on tahitud graniidist, c. 2,25 mtr. kõrge, 3 küljel valged marmortahvlid raudkirjaga. Sina on maetud ema ja tütar - Anne ja Annette Hampeln a. 1784.
See on kõrgevanem hauakiri, mille registreeri ja surmaial leidis. Kiri on järgmine:
üleväl (valgel marmortahvil, raudkiri):

Sie blühten
nicht lange
aber schön.

Esiküljel:

" Mutter und Tochter Anne und Annette von Hampeln liegen
 " hier begraben. Die Tochter starb den 13 März im Jahr 1784
 " als Braut im neunzehnten Ihres Alters - Gram und
 " Herzenleid über diesen Verlust der einzigen und
 " geliebten Tochter verkürzten die Tage der besten Mutter das
 " Sie Ihr den 17 Maij nemlichen Jahrs nachfolgte im
 " 36 Ihres Alters - Gott dessen Werke unerforschlich sind,
 " hat es so geordnet. Er verleihe Ihnen die ewige Seelikeit.
 " Amen."

Vasemal külgatahvliil:

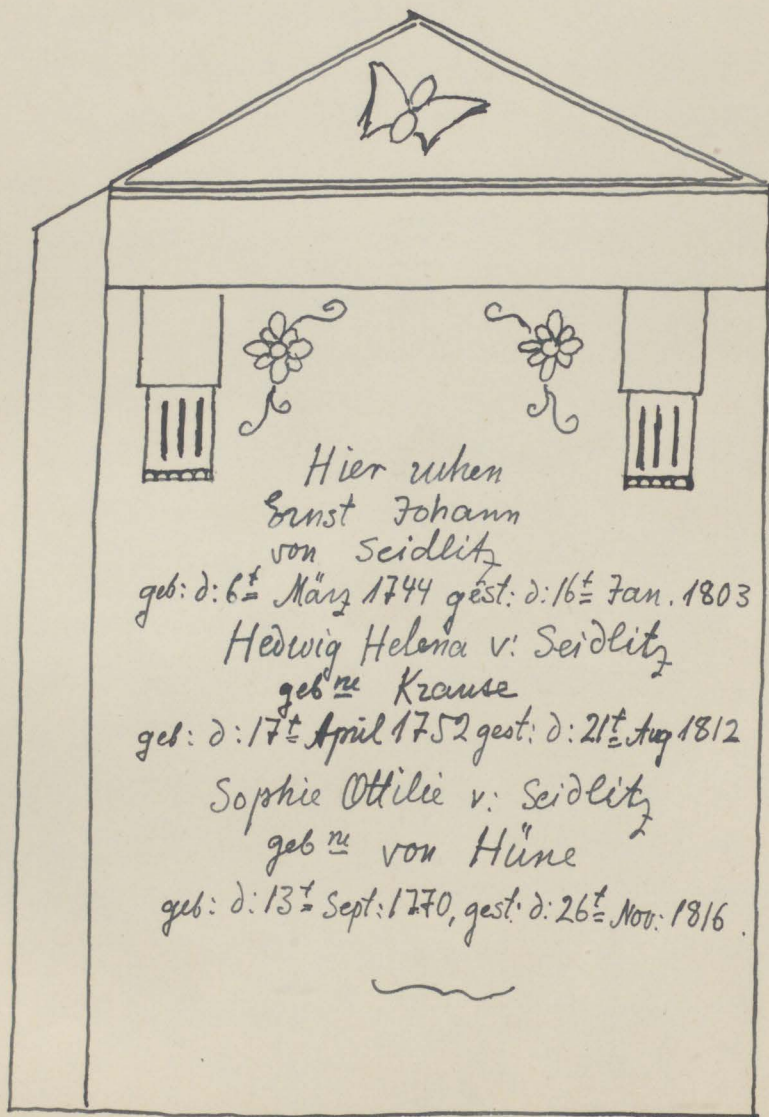
" Danck dem menschen Freund L. J. Herrn Gorgen Aps, das
 " Er erlaubet hat diese zwey wegen Ihrer gehaltenen
 " Jugenden würdige Körper hier in dieser Gruft, die Er
 " für sich selbst für die Zukunft bestimmet hat, zu
 " beerdigen."

Paremal külgatahvliil:

" Danck allen gutten Freunden die dieser Beerdigung
 " beyzuwohnen beliebt haben. Der Himmel bewahre sie
 " lies in die spätheste Jahre fürso traurige Zufälle."

2) Hampelni hauasamba kõrval, paremal pool, asub
 hall marmorist, c. 2½ mtr. kõige, järgmise raidkirjaga:
 " Grabstätte der Familie Aps 1746 und der Barone
 " Apschoten 1791-1912 Ich bin die Auferstehung und
 " das Leben. Joh. 11, 25."

- 3) Hall hauakivi, c. 160 cm. kõrge, kullavärviliste ilustustega ja järgmise kullavärvilise (hiljem ülekullutatud) raietükiaga:

Tagaküljel:

- " Alexan. Andreas von Seidlitz, geb: d: 30st Janu: gest: d: 12te März
 " 1837. Ottilie Marie von Seidlitz, geb: d: 7te May 1834, gest: d: 16te März
 " 1837 "

- 4) Dorothea Sitschersy hauasammæs (v. pilt N:2 albumis).
 Hall kivisammæs, c. 2,25 mtr. kõrge, piratüd raudaraga.
 Esiküljel valge marmortahvel, nüllet järgmine raidkivi:
 " Denkmahl, der verstorbenen Frau Obrist Leutenantin
 " Dorothea Sitschersy der gatte der gattin die Kinder der
 " Mutter die den Werth ihrer Tugenden kannten,
 " beweinen Sie und beklagen die Frostlosen. Sie starb
 " im 20sten Jahre ihres alters den 9ten November 1805."

- 5) Warnecki hauakivi (v. pilt N:3 albumis). Hall
 tahutüd kivi, c. 2 mtr. kõrge, järgm. reliefkirjaga:
 " Hier ruhen General Lorenz von Warneck, geblieben 1807
 " in der Schlacht bei Keilsberg, Generalin Caroline
 " von Warneck, geb: von Kohsen, gest. am 24. Februar 1819
 " General Friedrich von Kohsen, gest. am 4. Januar 1840."

- 6) Must lihtne raudrist, vasaklaadil graveerituna
 on lugeda järgmine kivi:
 " Hier ruhet in Gott Herrmann Gottlieb Bohlee
 " geb. d. 20. Sept. 1775 gest. d. 1. Sept. 1839 Anna Marie
 " Bohlee gebor. Kirsch, geb. d. 20. Aug. 1780 gest. d. 26. Aug. 1836.
 " Amalie Bohlee gebor. Schmidt, gest. d. 9. September 1809.
 " Friede ihrer Asche "

7) Эриксо́ни ха́насанттар (v. pilt N-4 albumis). Paekivi
alusel 4 marmoritahvelit kokkupanidid, järgm. talidkirjaga:

a) esi küljel:

- " Шану Матвѣеву Эриксо́ну, Господину Генералъ
" Майору, Бригадному командиру 26го егерскаго Полка
" Шефу и Орденовъ: С^я Анны 1^ю Военнаго С^ю
" Великомуценка и Подвѣкошца Георгія 3^ю классовъ
" С^ю равноапостольнаго Князя Владимира 3^ю
" Степени и Государнаго С^ю Иоанна Фердинандскаго
" Кавалеру скончавшемуся Августа 19го дня 1811го года
" Воздвигнуть Сей памятникъ въ знакъ благодарности
" Обществомъ офицеровъ 26го Егерскаго Полка."

b) vasemal küljel:

- " Здесь храбрый Эриксо́нъ, сокрытъ судьбы рукою;
" Огнь жертвовалъ весь вѣкъ отечеству сабото,
" Для славы земли его и славу приобрѣлъ.
" Сподвижники во мзду его геройскииъ дѣлъ
" Сей камень здѣсь кладутъ, чтобъ самая могила
" О томъ, что въ ней Герой Немолжно говорила."

d) paremal küljel:

- " Hier Ruhet der General Major Chef des 26 Jäger
" Regiments, und Ritter verschiedener Ordens
" Johan v. Eriksohn, geboren Anno 1758, gestorben Anno
" 1811 den 19 august. Dieses Denckmahl widmen Ihm
" aus dankgefühl die sämtlichen Officiere Seines Regiments."

8) Musseliuse rist, valgest marmorist, kivi alusel, c. 2,20 mtr. kõrge. Alus on halxjas-mustast marmorist, millel raidkiri:

a) esiküljel, risti põikpõul:

" Lehne uns bedenken, dass wir sterben müssen, auf dass wir
" klug werden. Psalm 90 Vers 12."

b) all, esiküljel:

" Collegien Assessor und Ritter Wilhelm v.
" Musselius, geb. den 24 August 1778, gest. den
" 6 Juni 1848."

d) all, paremal:

" Amalia Musselius, geb. Bosse, geb. den
" 19 Mai 1797 gest. den 31 Juli 1828."

e) all, vasemal:

" Catherine Musselius geb. Schrei, geb. den
" 11 Decemb. 1743 gest. den 28 April 1811."

g) all, tagaküljel:

Hier ruhet in Gott unsere
vielgeliebte Mutter Wilhelmine von
Musselius geborene von Schönberg
geb: am 18ten December 1794
gest: am 1ten Juli 1863.

9) Kõrgemal alusel, raudaiaga pinatud, just Suthhoffi
 sume kabeli ees, aiadäär, lihtne must raudrist, vasktahvel
 järgmine kiri:

" Hier ruhet in Gott Hedwig Catharina Hoffmann
 " geborene Buchholz geb: d: 28^t Mäij 1771 gest: d: 11^t Nrbr.
 " 1818. Ein Leben es sei wie gut es wolle, so währet es
 " eine kleine Zeit aber ein guter Name bleibt ewiglich.
 " Sir: 41, V: 16. "

Raudaiaga pinatud paiga keskel asub marmorpuusäär,
 millel kiri: " Grabstätte der Familie Engel. "

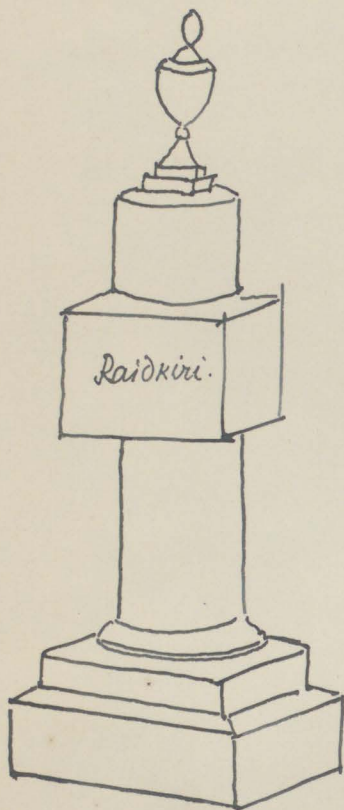
10) Lihtne must malmrist, c. 1,75 mtr. kõrg, millel malm.
 tahvel kirjaga:

" Hier ruhen in Gott Johann Fraubenberg, Christine
 " Fraubenberg geb. Dankwart geb. 1765 + 1840.
 " Georg Salomon Wiedemann, geb. 1786 + 1830.
 " Christine Wiedemann geb. Fraubenberg, geb. 1794, + 1826.
 " Johann Friedrich Hahn. Georg Hoffmann geb. 1780,
 " + 1827. Charlotte Hoffmann verw. Hahn geb.
 " Fraubenberg geb. 1790, + 1848. "

11) Kivisammas, pürakeer-hallist (granit-) kivist, c, 1,90 mtr. kõrge, järgmise raidekirjaga:

a) esiküljel:

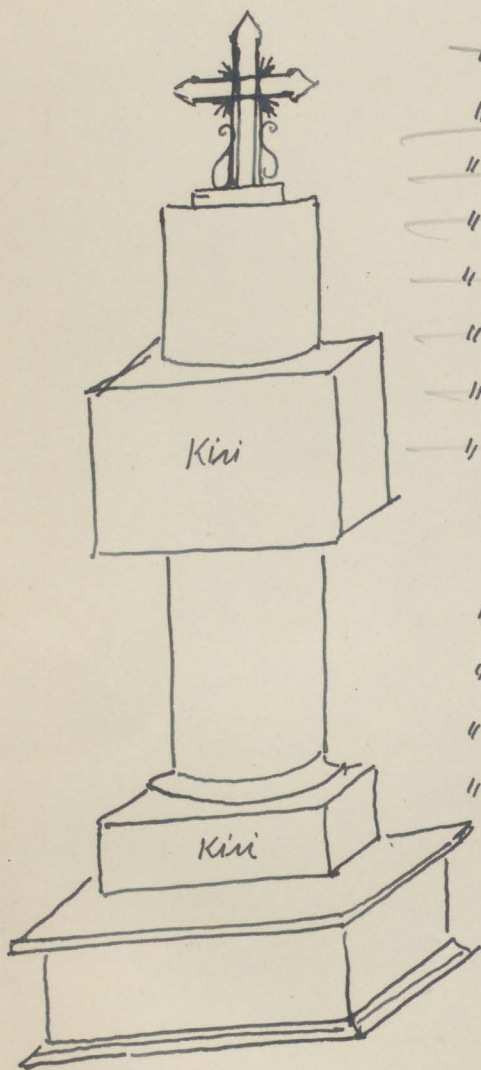
" Здесь поребено тьло Артиллерий
 " Полковника и Кавалера Ордена Св.
 " Георгия Побѣдонос. Шана Яковлевича
 " фон-Бреклинка сконзавшагося отъ
 " раненія на 56. году 1827го года Марта
 " 18го дня."

b) tagaküljel:

Kivisse raiutud pealum ja ristamisi asetatud 2 linn kirjud. Pealum peal on mingid jooned - kas lippude või kahurtoitude kujutlused!

12) Mustjas-hallist kivist sammast (v. pilt N:5 albumis), üteral metallist rist, ühes ristiga c. 2 mtr. kõige, järgm. raskusjaga.

a) üteral:

" Hier ruhen in Gott der Justizbürgermeister

" Johann August Wagner, geb. d. 23. Febr.

" 1778 gest. d. 24. Mai 1829, nebst

" seiner Gattin Margarethe Wagner

" geb. Sass, geb. d. 22. Mai 1782, gest. d.

" 30. Jan. 1861, und Tochter

" Auguste Wagner, geb. d. 28. August

" 1818, gest. d. 24. Nov. 1838."

b) all:

" Sie gehen hin und weinen, und

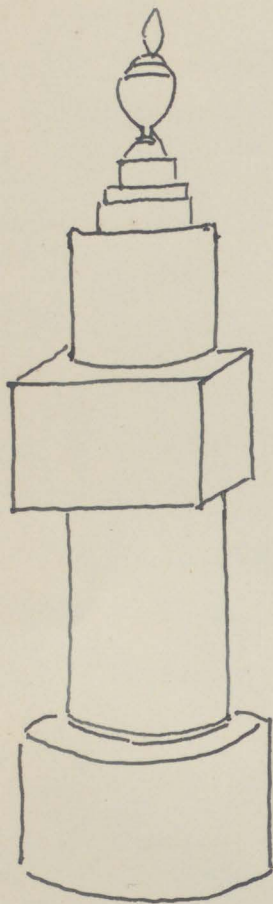
" tragen edlen Samen, und kommen

" mit Freuden, und bringen ihre

" Gaben.

Ps. 126, V: 6."

13) Mustjas-hallist kivist sammas, c. 1,90 mtr. kõrge, päigtm.
raudkiviga:

a) esiküljel:

"Здесь погребено тело Г.
" Коллежского Регистратора Петра
" Михайловича Люберта
" скончавшегося 16 октября 1830."

b) vasemal:

"Du bist zu deiner Ruhe eingegangen
" Bist losgebunden aller Lebens-last
" Wir alle noch von tiefen Schmerz umfungen
" Erharren, was Du schon errungen hast."

d) paremal:

"Denkmahl Kindlicher Liebe für
" Hrn Peter Wilhelm Liebert, Collegien
" Registrator, geb: d. 29. May 1758, gest:
" d. 16. October 1830. Seines Alters war
" 72 Jahr 4 Monat 18 Tage."

e) tagaküljel:

" O ты родитель незабвенный
" На векъ растались мы с тобой.
" и Памятникъ мы сей Плачевный
" слезой сердечной орошаемъ
" Когда тебя воспоминаемъ."

- 14) Hallist marmorist hauasambal, c. 1,80 metr. kõrge, ovaalikujueline vaskplaat, millel graveeritud järgmine kiri:
 "Hier ruhet in Gott, die entseelte Hülle der Herrn
 "Collegienaths und Ritters Martin v. Tollmann
 "geboren Anno 1774 d. 30ten December, gestorben Anno
 "1830 d. 26ten April In einem Alter von 55 Jahren
 "3 Monaten u. 26 Tagen."

Hauakiviid.

Hauakivi on Saxsa surmاید kammis rohkesti leida. Nad on enamasti mõõdukud sajandi keskelt (resp. algusest) pärit, kuid on ka hilisemad. Kõigevanemad hauakiviid, mis registreerija leidis, kuulusid Wilhelm-Johann Ritterile ja Beate-Christine Fanksenile, mõlemad aastast 1807. Hauakiviid kuni a. 1830 on järgmised:

- 1) "Hier ruhet in Gott der Selbige Narvaise Voigtey Gerichts-Assessor Herr Wilhelm Johann Ritter, geboren in Narva den 25. September 1732, gestorben den 16. January 1807." (Kivi nurkades on raud rõngad. Üleval - Ritteite vapp).
- 2) "Beate Christine Fansen geboren Den (17) November 17(4)5 gestorben den 3. April 1807. Du hast ausgekämpft, ausgelitten, Hast errungen jetzt das höchste Ziel, Hast die Eidenleiden nun bestritten, Und der Erde werden sind gar viel."

47

(Selgudes olevad arvad pole kivil selgesti loetavad. Kivi alumises servas on nelinngar surmepaalu p selle all 2 linn kujutus.)

3) Haamatavatel, nähtavasti olnud vanemalt surmaja müüri sees ja sealt väljalangemisel, asub nüüd maas, vastu summaia niini toetatuna. Väljel maamatavatel on järgm. raidkirj:

- " В память незабвенной въ добродетельныхъ Чаголюбивой
" матери и нежной супруги Христины Елизаветы
" Лузиной скончавшейся 23го февраля 1820го года.
" Здесь прахъ ея соединенъ съ прахомъ матери
" почтенной Юставы Фридерики Страндбергъ
" оставившей сей свѣтъ въ 12ой день января 1822 года."

4) " Ferdinand Witte geboren zu Grünstadt am 15ten Sept. 1752
" und starb zu Narva am 13ten April 1821.

- " Hier Mühe dort Ruhe Hier Trennung dort Wiederverein.
" Er ruhm zum langen Schlummer Im tiefen kühlen Grab
" Den langgehaltenen Kummer Mit in die Gruft hinab.
" Nun ruht er aus, der Müde, Nun ist der Kampf vorbei!
" Das arme Herz hat Friede, Die Fesseln sind entzwei.
(Niini ja summaeg on ovaalis. Niime peal niingi linnu kujutus laialisimatul tiivadega.)

5) " S. W. Braunn Ingenieur Oberster und Ritter von
" Wladimir 3 Klasse und Annen 2 Klasse geboren
" d. (3) May 1773 (gestorben d. (14) February 1821."
(Kivil, isleral, on vapp).

- 6) " Heil der Guten die hier fand Sanfte Ruh der Müden
 " Unter Gottes Vatterhand Schlummre sie in Frieden.
 " Hier ruht in Gott die Frau Collegien-Räthin Caroline
 " Elisabeth von Möller, geborene von Sievers, geboren
 " 1758 den 15. März, gestorben 1824 den 25. Februar."
- 7) " Ernst Gustav von Nauendorff, Obrister und Ritter der
 " Orden des heil. Wladimir 3er Klasse der heil. Anna
 " 2er Klasse des heil. Georg 3er Klasse und des
 " preussischen pour le merite Inhaber eines goldenen
 " Degens mit der Inschrift für Tapferkeit. Geboren den
 " 9 Juny 17(5)2 gestorben den 21 Januar 1827."
 " (Kivil, üleväl, on vapp).
- 8) " Hier ruht in Gott Carl Ritter Ehrenbürger geboren den
 " 31 October 1788 gestorben den 29 August 1839
 " und seine Tochter Sophie geboren den 13 October 1826
 " gestorben den 24. October 1829. Sie sind in Frieden
 " begraben aber ihr Name lebt ewig in den Herzen
 " derer die trauernd doch hoffend der Wiedervereinigung
 " harren."
 " (Kivil, üleväl, on vapp).
- 9) " O es ist noch eine Ruh vorhanden Hinter Sterne liegt die Ewigkeit
 " Selig sind die in dem Herrn vollenden, Unser Glaube lehnt Unsterblichkeit.
 " Hier ruhet die abgelegte Hülle eines Hochgeborenen

" frommen Geistes der vereinigten Herrn Collegien Rath
 " Georg Valentin von Möller er ward geboren am 20.
 " December Jahres 1741 und aufgenommen in eine bessere
 " Welt am 2ten Juny des Jahres 1829."

10) " Hiellbig Berens Sie ruhen von ihrer Arbeit "
 Kivi on Hampelni haasamba puure. Kivil on relieefrist.
 Aasta arv puudub.

11) " Hier ruhet in Gott Rudolph Franz Nadler geboren
 " in Werro 26 December 1826 gestorben auf seiner
 " Durchreise Den 23ten Juni 1848. Samft ruhe seine
 " Asche! Die Geschwister "

XXI. Missugused on iseloomustavad hauakirjad ehk tähtsate isikute hauakirjad hilisemast ajast ja miskujulised hauamärgid? Kas on bestis avaliku elu edustajate haudu, missugused mälestusmärgid on neil haudadel, ja mälestusmärkide tähtähilised kirjad.

Iseloomustavaid hauakirju on raske teha. Enamasti kõike hauakirjad algavad sõnadega " Hier ruht in Gott " ja lõppevad mõne pühakirja salmiga.

Bestis avaliku elu edustajaid surmaiale maetud ei ole. Isikuid, kellel kohapealne tähtsus, ehk kellel, hauamärgilt lugedes, väljapaistev seisukoht olnud, on surmaiale maetud

palju, nii kõrgemad sõjaväelasi, magistraadi liikmeid, kohapealsete väbrükute direktoreid ja ametnikke, anadeemilise hoidusega isikuid, mõisnikke. Allpool järgneb tähtsate isikute nimekiri, kes summaalselt mäeldud on.

I Kõrgemad sõjaväelased, magistraadi liikmed, kõrgemad ametnikud, väbrükute direktorid ja ametnikud.

- Kontr. admiral Anton Friedr. v. Gren $\frac{17}{I}$ 1776 - $\frac{6}{IV}$ 1848
 Kindral Lorenz v. Warneck +1807
 Kindral Friedrich v. Kohsen + $\frac{4}{I}$ 1840
 Kindral Georg August Paul v. Stackelberg, parun, $\frac{30}{VI}$ 1850 - $\frac{25}{VI}$ 1913
 Kindral Constantin Nicolau v. Stackelberg, parun $\frac{15}{VI}$ 1848 - $\frac{30}{III}$ 1925
 Kindral Karl Wrangell, parun, $\frac{22}{VII}$ 1800 - $\frac{5}{IX}$ 1872.
 Kindralleitnant Alexander v. Teucker, $\frac{27}{IX}$ 1776 - $\frac{7}{VI}$ 1834.
 Kindralleitnant Karl August v. Stackelberg, parun, $\frac{22}{X}$ 1816 - $\frac{30}{VI}$ 1887.
 Kindralmajor Johann v. Zirksohn 1758 - $\frac{19}{VII}$ 1811.
 Kindralmajor Wladimir Wassiljewitsch Krijlow $\frac{31}{VII}$ 1827 - $\frac{4}{IV}$ 1885
 Kindralmajor Alexander Lindinghausen-Wolff, parun, $\frac{19}{VII}$ 1818 - $\frac{30}{VII}$ 1884.
 Kindralmajor Alexis Woldemar v. Manderstjerna, Nava l. komandant, $\frac{2}{XI}$ 1792 - $\frac{16}{VI}$ 1849.
 Keisri flügeladjutant Carl Moritz Reinhold Georg v. Stackelberg, parun, $\frac{12}{XII}$ 1843 - $\frac{4}{VIII}$ 1878.
 Polkovnik Ossip Srolinski $\frac{30}{III}$ 1783 - $\frac{22}{V}$ 1838.
 Polkovnik Ivan Jakovlevitsch v. Breklinck + $\frac{18}{IV}$ 1827.
 Oberst Ernst Gustav v. Nauendorff $\frac{9}{VI}$ 1752 - $\frac{21}{I}$ 1827.
 Oberst Theodor v. Gnospelins $\frac{1}{IV}$ 1804 - $\frac{28}{III}$ 1863.
 Major Adolph Poll $\frac{6}{III}$ 1806 - $\frac{27}{III}$ 1879.
 Staabikapten Carl Wilhelm Ernst - $\frac{19}{I}$ 1828 - $\frac{27}{II}$ 1872.
 Alamkapten Karl v. Tiesenhausen, platsadjutant, $\frac{10}{IX}$ 1803 - $\frac{29}{VI}$ 1837.
 Jürtsiprüjermeister Johann August Wagner $\frac{23}{II}$ 1778 - $\frac{24}{V}$ 1829
 Prüjermeister, pärastine politseiülem William Beck $\frac{1}{I}$ 1823 - $\frac{10}{II}$ 1903.
 Kolleeg. nõunik Martin v. Dollmann, $\frac{30}{XII}$ 1774 - $\frac{26}{IV}$ 1830.
 Kolleeg. nõunik Georg Valentin v. Möller $\frac{20}{XII}$ 1741 - $\frac{2}{VI}$ 1829.
 Kolleeg. assessor Wilhelm v. Musselius $\frac{24}{VII}$ 1778 - $\frac{6}{VI}$ 1848.

Kolleg. assessor Paul Georg Rosenberg $\frac{5}{ix}$ 1823 - $\frac{19}{ii}$ 1885.
 Kolleg. registrator Peter Wilhelm Diebitz + $\frac{16}{x}$ 1830.
 Ametnik Stepan Agokas $\frac{13}{viii}$ 1793 - $\frac{26}{ii}$ 1835.
 Limasekretär Gustav v.d. Belten $\frac{13}{v}$ 1835 - $\frac{28}{xi}$ 1889
 Postiülem (?) Anton Heinrich Getz $\frac{30}{x}$ 1825 - $\frac{14}{x}$ 1884.
 Vabr. dir. Napoleon Peltzer $\frac{12}{vi}$ 1802 - $\frac{10}{xii}$ 1889.
 Kreenholmi vabr. dir. Walter Shawcross $\frac{23}{viii} (\frac{4}{ix})$ 1837 - $\frac{12. (25)}{iii}$ 1900.
 Linavabr. dir. Jules Andréki $\frac{17. 29}{ii}$ 1840 - $\frac{26}{i}$ 1912
 Linavabr. dir. Thomas Kinnell $\frac{13}{ii}$ 1805 - $\frac{23}{xi} (\frac{4}{i})$ 1890 (1891)
 Linavabr. dir. Otto Peltzer $\frac{6}{xii}$ 1876 - $\frac{25}{v}$ 1907 (visati tööliste poolt kolis jorke!).

II Akadeemilise (ja tehnil.) haridusega isikud.

Pastor August-Wilhelm Ernst $\frac{18}{viii}$ 1799 - $\frac{14}{x}$ 1862
 " Constantin Hunnius $\frac{27}{i}$ 1807 - $\frac{3}{ii}$ 1868
 " Georg Carl Christian Hoffmeister (õpetaja Naaras $\frac{28}{vi}$ 1868 - $\frac{22}{xiv}$ 1887)
 " Ferdinand Gottlieb Jannenberg $\frac{28}{vi}$ 1832 - $\frac{15}{xi}$ 1909.
 " emer. Hermann Lezius $\frac{31}{ii}$ 1868 - $\frac{1}{vii}$ 1928.
 Karuse praost Immanuel Rinne $\frac{4}{xi}$ 1854 - $\frac{22}{xii}$ 1914.
 Dr. med. Adolph Brasche $\frac{5}{v}$ 1865 - $\frac{26}{xii}$ 1911
 " Nikolai Brasche $\frac{22}{vii}$ 1832 - $\frac{28}{ix}$ 1884
 " Robert Sommer $\frac{28}{vii}$ 1835 - $\frac{30}{xi}$ 1912
 " Ferdinand Hoffmann $\frac{17}{iii}$ 1853 - $\frac{17}{vii}$ 1916
 " Alexander Gottlieb Andersohn $\frac{10}{xii}$ 1836 - $\frac{6}{ix}$ 1908
 " Georg Conrad Hohenhausen $\frac{15}{v}$ 1847 - $\frac{1}{i}$ 1890
 " Justinus Gebauer $\frac{28}{viii}$ 1808 - $\frac{21}{xi}$ 1876
 Dr. Ernst Georg Kiisel $\frac{7}{i}$ 1804 - $\frac{24}{xii}$ 1857 linnaarst
 " Adelin von Hohenhausen $\frac{1}{i}$ 1850 - $\frac{4}{xi}$ 1877 (arst?)
 " Friedrich-August Kühlewein $\frac{15}{v}$ 1832 - $\frac{27}{vii}$ 1896 (arst?)
 " Paul Rinne +1914.
 Provisor August Brasche $\frac{23}{x}$ 1862 - $\frac{7}{ii}$ 1908
 Apteker Hugo Luchsinger (aastaravimise puuduvad).
 Apteker Moldenhauer (aegja rüümeid puuduvad).

52

Cand. jur. Ed. Alexander v. d. Bellen $\frac{13}{xi}$ 1843 - $\frac{22}{v}$ 1901.
Professor Georg Juliewitsch Fawein + $\frac{30}{viii}$ 1920
Kooliõpetaja ja aumadamek Johann Wolde $\frac{31}{v}$ 1851 - $\frac{27}{iv}$ 1900.
Ingenieur-Oberster S.W. Braunn $\frac{3}{v}$ 1773 - $\frac{14}{ii}$ 1821.
Ingen. tehnoloog Ed. Anton Gercke $\frac{3}{v}$ 1832 - $\frac{26}{ix}$ 1890.
Tehnik Komad Koljo $\frac{28}{ix}$ 1885 - $\frac{11}{viii}$ 1931.

III. Mõisnikud, Nawa tähtsamad kaupmehed ja
käsitöölised, muud tähtsad isikud.

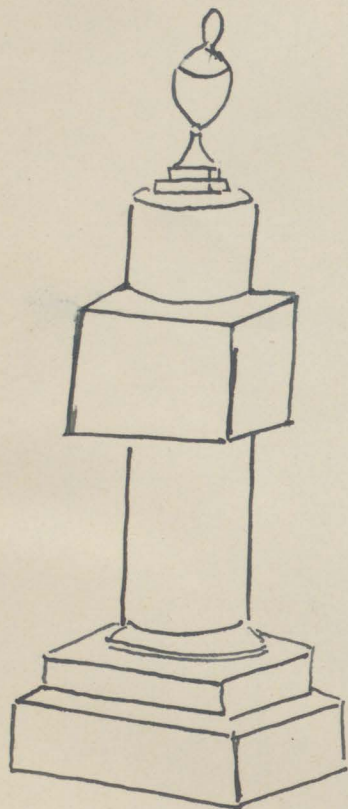
Lilienbachi mõisaomanikud Stackelbergid (kabelis)
Joala mõisaomanikud perekond v. Cramer
Meriküla mõisaomanikud perekond Gendt.
Wasahofi ja Ferdinandshofi omanikud per. parun Arpshofen
Mõisaomanikud per. parun Wrangell
Parun Leo Unger Sternberg $\frac{25}{ii}$ 1870 - $\frac{11}{xi}$ 1912.
Parun Paul v. Prithwitz + $\frac{26}{xi}$ 1881.
Perekond Ritter (kabelis), perekond Sutthoff (kabelis) per. Gottle ja Paul
(kabelis)
Konsul Alexander Bolton, raeõhara Gendti ärijuht $\frac{12}{xii}$ 1806 - $\frac{20}{v}$ 1878.
Nawa Sassa kog. nõunogu esimees Ernst Gustav Grieser $\frac{11}{ix}$ 1833 - $\frac{15}{v}$ 1912
" " Köster Martin Lohmann
Vaestelaste kasvatamaja valitseja Jüngen Nic. Hahl $\frac{18.30}{vi}$ 1806 - $\frac{5.17}{x}$ 1883
Pagar Albert Ferdinand Karl Schiemann $\frac{21}{iv}$ 1892 - $\frac{25}{ix}$ 1912.
" Ernst Ferdinand Jung $\frac{6}{v}$ 1857 - $\frac{1}{ii}$ 1905

XXII Miskujulised on üldse kihelkonnas
olevad hauamärgid, ja mis aastatel umbkaudu
esineb iga tüüp (hauaplaadid, mitmekujulised
hauaristid, hauasambad, tavilise iga tüübi
kohta poonestus või pildistus) ?

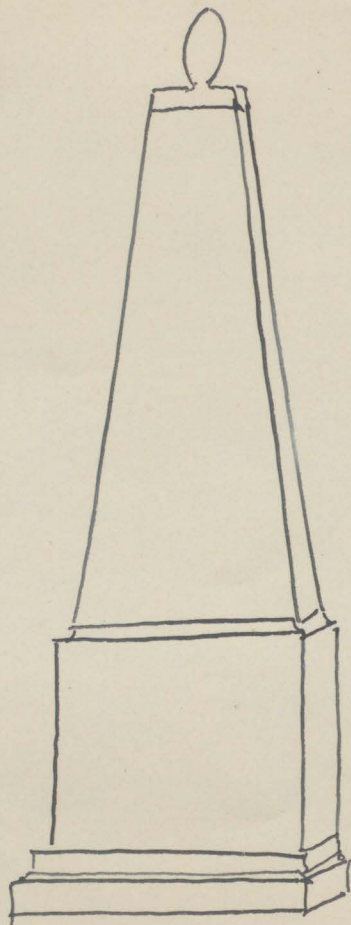
A. Hauasambad.

Narva Sarsa kog. surmuaiad kõigevanem esinev hauasamba
tüüp on tahitud kivist sammas (v. järgm. lehek. joon. N:1).
Sambad on põllukivist, mustjashallist ehk punakas hallist
granitkivist. Sarnased sambad on näit. justitsi püüemiseinil
Johann Wagneril (v. pilt albumis N:5), polkovnik Ivan
Brexlineriil, kolleeg. registratoril Peeter diebertil (v. eelpool
punkt Xx all käsitatud vanemad hauamärgid). Sarnaseid sambaid
on surmuaiad üldse kümme-kond, nad on põrit umbkaudu
1830 a. ümber (enne ehk pär. 1830 a.).

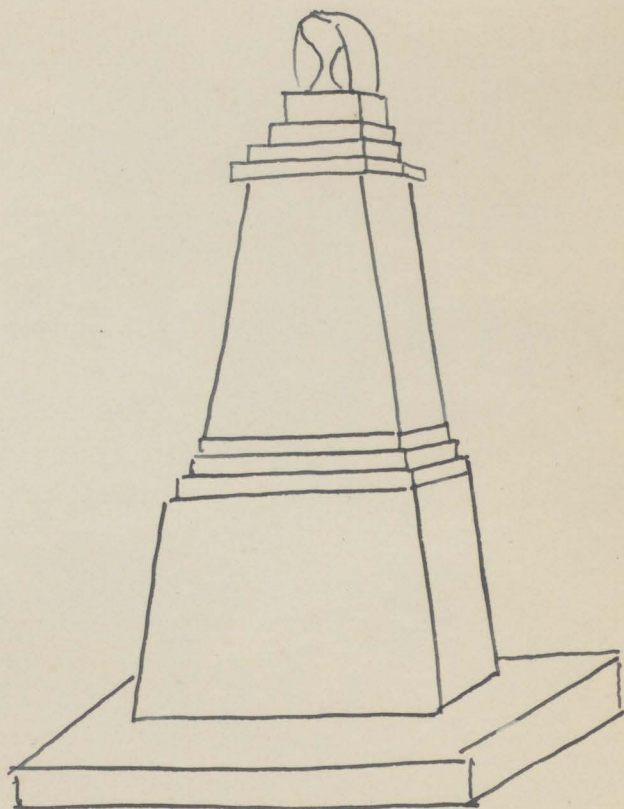
Selle tüübi kõrval esinevad umbes samast ajast tahitud
põllukivist sambad, nagu näidatud järgm. lhr. joon. N:2 ja 3.
Sarnast tüüpi sambaid on surmuaiad leida mõningaid (näit.
joon. N:2 tüübiline sammas on Dorothea Sitschersyl a. 1805, v. pilt N:2
albumis). Vähe hilisemast ajast (c. 1850 ümber ja hiljem)
on leida surmuaiad valgest marmorist sambaid, mis kujutavad
endast 4 marmortahvelt kuubiks kokkupanduma kivi alusel,
üleval kuju, rist ehk ornamendid. Sarnast tüüpi sammas
on näit. järgneval lhr. joon. N:4 Auguste v. Bistromi haa-
sammas. Ümber sama tüüpi sammas on admiral Grenil (v. pilt N:6 albumis).

Foon. N°1.

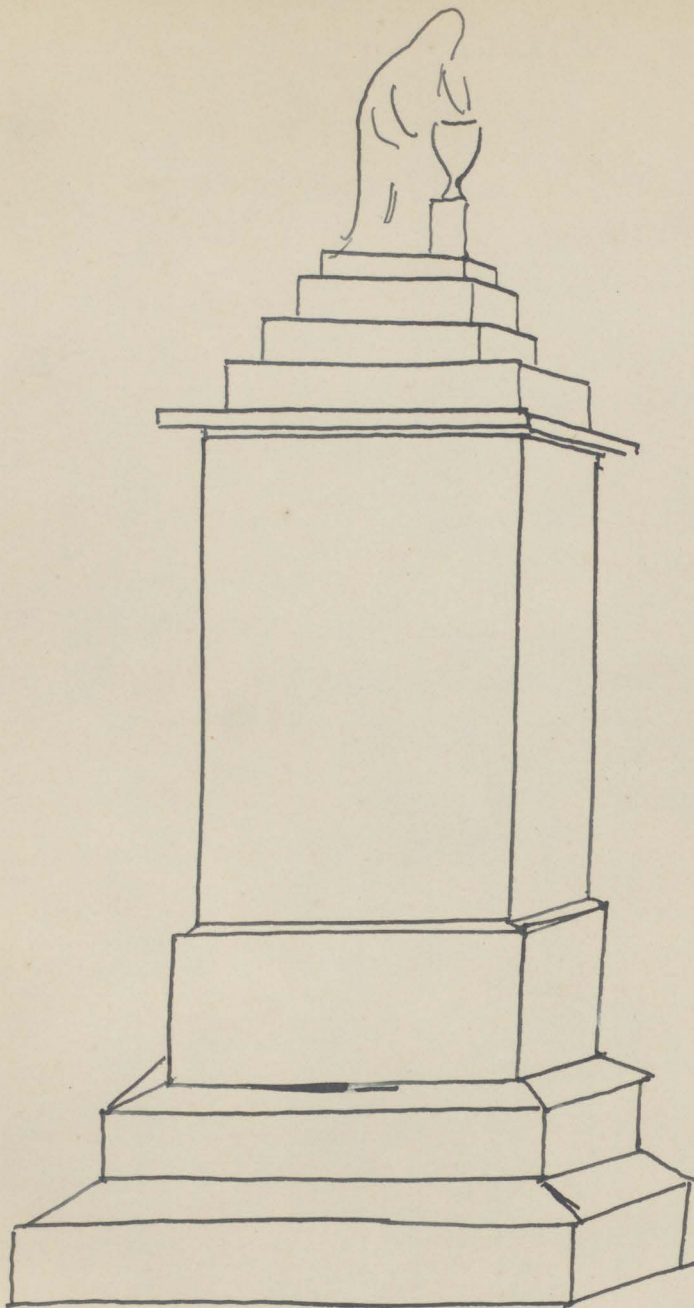

Foon. N°2.

Foon. N°3.

Vanemate hauasammaste tüübid surmuial (c. 1830 a. ümber).

Joon. N^o4.

Auguste v. Bistriani hauasammas (a. 1835). Kivi
 alusel 4 kokkupandud valget marmortahvrit, millest
 moodustatud sammas. Samba tipus naise kuju. Samba
 kõrgus c. 2,25 mtr.

Bistromi hauasambal (v. eelpool joon. N°4), marmortahvlitel,
on järgmine raidkiri:

a, esiküljel:

"Hier ruhet in Gott die wohlselige Frau Auguste v. Bistrom,
geb. v. Krusenstern, geboren den 26. Juny 1763, gestorben
den 2. März 1835 in einem Alter von 71 Jahr, 8 Monat, 4 Tage."

b, paremal külgtahvlitel:

"Jesus lebt! drum ist der Tod uns der Eingang in das Leben."

d) vasemal külgtahvlitel:

"Der theuren Mutter von Ihren dankbaren Kindern".

e) tagaküljel:

"Schon hast du Mutter sie um dich vereint
Fünf deiner Söhne, die der Tod von dir getrennt.
Dort, dort, wo jeder Kummer ausgeweint,
Dort unter Wöhen, die kein Name reut! Getrost! Auch uns
winkt bald von deinen Höhn, Ein himmlischer! -
ein sel'ger Wiedersehn!"

Hilisemast ajast esinevad sambaid on raske eigitada,
kuna sammas-sageli omadete kunstiteos, kunstniku originaal-
karandi järde valmistatud, ja ainulaadne surmaval on.

Kõigesagedamini esinevad küll marmorsambaid, kujult umber
sarnased eelmisel leheküljel olevale joon. N°2 (näit umber
sarnane sammas on Napoleon Peltzeril, v. albumis pilt N°9).

Selle kõrval esineb marmorsammast, mis kujutab endast
neljakandilisel (kivi-) alusel olevat ümmargust sammast
(v. järgnevad joonistused: Kinnelli ja Otto Peltzeri mälestussambad).

Mõned neist on nuratud otsaga. - Need sambatüübid esinevad umbkaudu moodunud sajandi viimasest veerandist kuni tänapäevani. -

Uhkemad ja silmapaistvamad sambad on küll Kreenholmi vabr. dir. Shawcrossil (+1900, v. pilt N-10 albumis), vabr. dir. Napoleon Peltzeril (+1889, v. pilt N-9 albumis) ja dinarabr. dir. Thomas Kinneblil (+1891 v. järgnev joonistus).

Flusad sambad on ka dinarabr. dir. Otto Peltzeril (+1907, v. järgnev joon.), õpetaja Aug. Wilhelm Ernstil (+1862, v. pilt N-7 albumis).

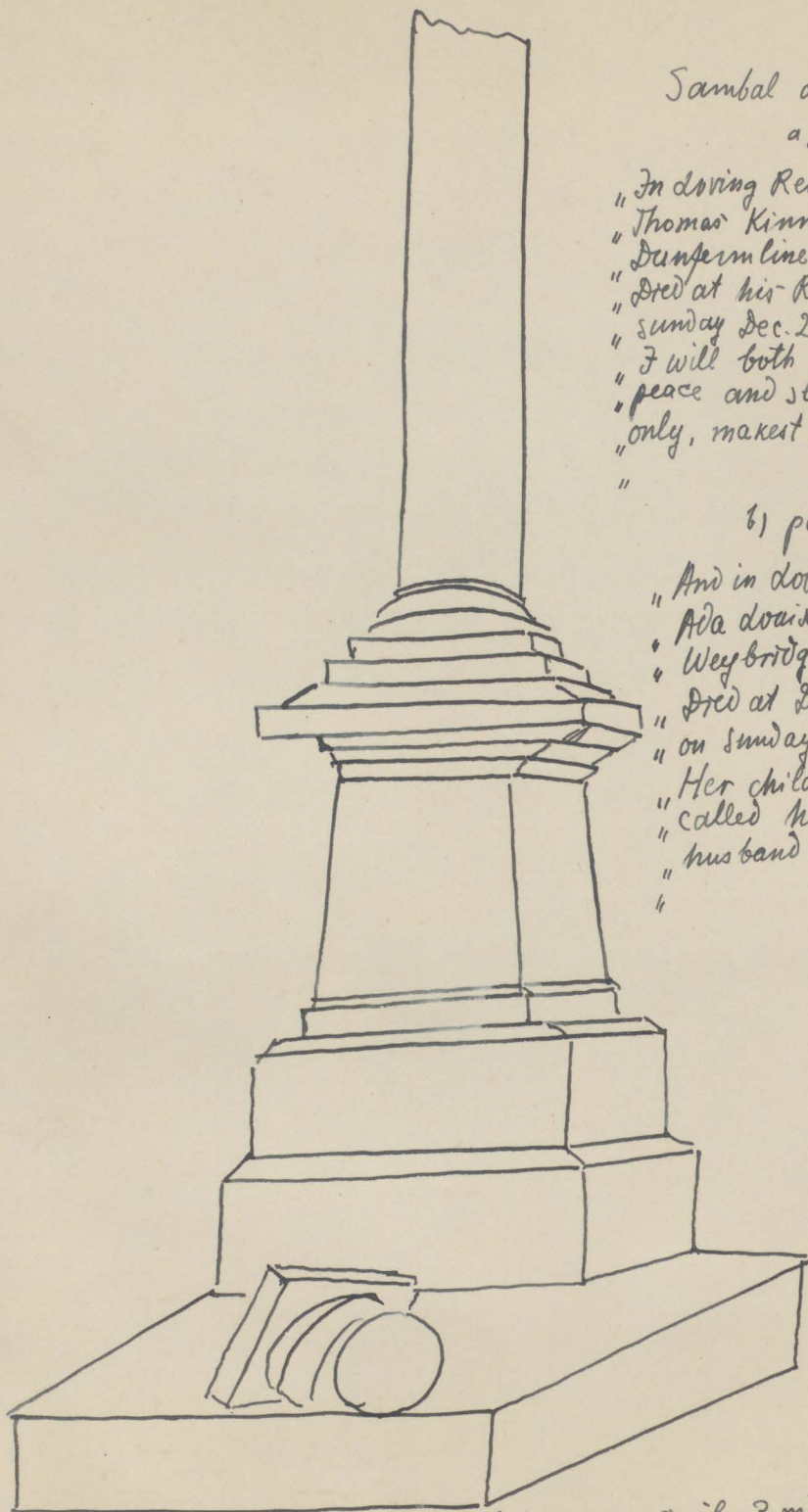

Sambal on järgmine kiri:
a) esiküljel.

" In loving Remembrance of
" Thomas Kinnell Born at
" Dunfermline Febr. 13 1805
" Died at his Residence Narra, on
" Sunday Dec. 23. 1890: Jan. 4. 1891
" I will both lay ~~my~~ me down in
" peace and sleep: For Thou, Lord,
" only, makest me dwell in safety
" Psalm IV. V. 8
"

b) paremal:

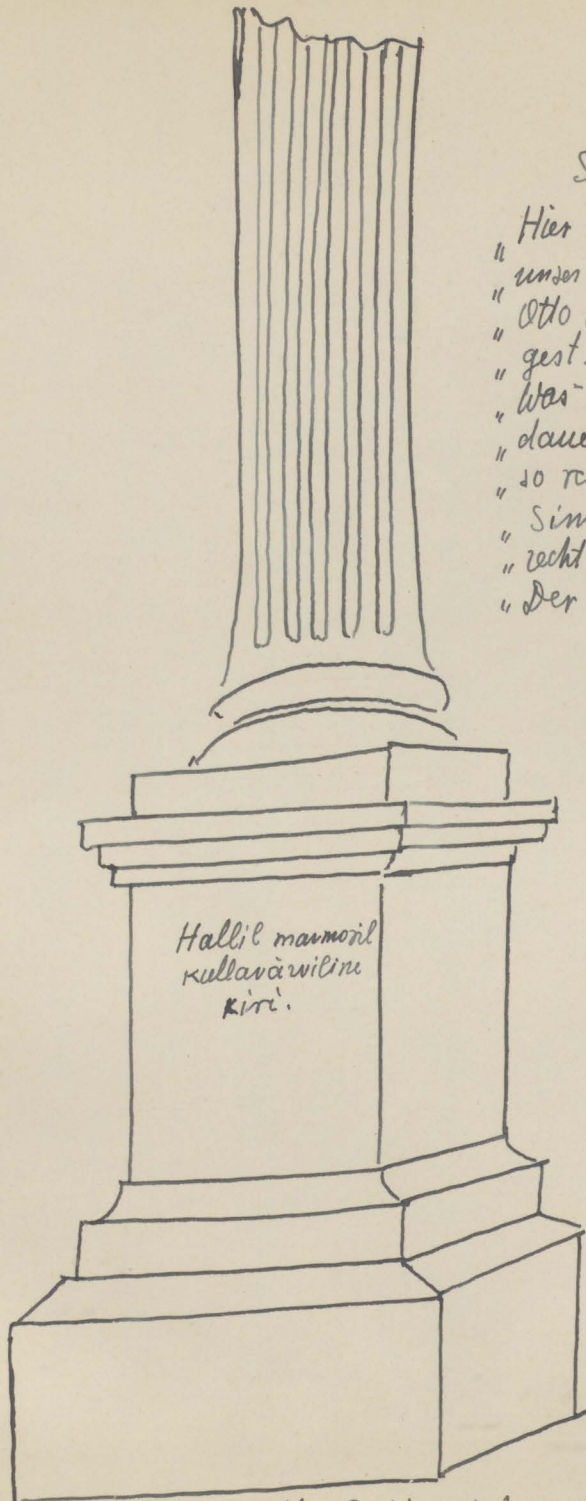
" And in loving memory of
" Ada douis Kinnell, born at
" Weybridge, May 6. 1838
" Died at Dresden, Saxony,
" on Sunday Dec. 20th 1896
" Her children rise up and
" called her blessed her
" husband also he praiseth her.
" Prov. xxxi. 28.
"

Linarabr. dir. Thomas Kinnelli sammal, üle 3 mtr. kõrgc.

Sambal on pöyminen kivi:

Hier liegt zur ewigen Ruhe gebettet
 " unser tiefbetrauerter Sohn u. Bruder
 " Otto Peltzer geb. d. 6. Dez. 1876,
 " gest. d. 25. Mai 1907.
 " Was Du uns warst, bleibt
 " dauernder als Stein: Dein Herz
 " so rein, Dein Geist so klar, Dein
 " Sinn so schlicht, Dein Sinn stets
 " recht! Wie sollte je vergessen sein
 " Der unser Stolz und Freude war."

dinavabr. Dir. Otto Peltzeri hauasammas, 5.3 mtr. kõrg.
 Samba alus on punasest kivist, ülemine osa hallist marmorist.

Kontr-Admiral Anton Greni hauasammas (v. pilt albumis N. 6).
 On c. 2 mtr. kõrge, alus on kivist, nüllel vaskplaat kirjaga.
 ülemine osa valgest marmorist, nüllel es- ja tagaküljel
 järgmised raidkirjad:

a) esiküljel:

" Hier ruhet in Gott Conter Admiral Anton Friedrich v. Gren
 " geboren in Wiburg den 17. Januar 1776, gestorben in
 " Narva den 6. April 1848."

b) tagaküljel:

" Mag das Irdische dem Aug entschwinden, Lieb und
 " Dankbarkeit verschwinden nie. Seelen werden sich
 " einst wiederfinden, und nur reine Liebe lohnet sie.
 " Gatte! dort bin ich auf ewig dein! Hier wirst du
 " mir unvergesslich seyn."

d) all, esiküljel, vaskplaadil.

" Hier ruhet in Gott die Frau Contra-Admiralin
 " Anna Sophie von Gren gebor: Bay, geb: zu Coppenhagen
 " am 29ten September 1799 gestorb: in St. Petersburg
 " den 29ten December 1852."

Õpetaja Aug. Wilh. Ernsti hauasammas (v. pilt N. 7 albumis)
 kujutab endast valget marmorist ist, nüllel vaskplaat,
 punasest tahumata (granit-) kivist alusel, nüllel esiküljel
 ründurujuline osa poleeritud ja millesse kiri raiutud. Selle
 osa peal lahtine raamat valgest marmorist, ja sellel
 palmioks-kivisse raiutud.

a) ülerval vaskplaadil on järgmine kiri:

" Hier ruht in Gott weil: Dim: Garde Stabs capitain Carl
 " Willjelm Ernst geb: in Narva d. 19^t Januar 1828 gest: in
 " Zarskoje Ssels d. 27^t Juni 1872. Vater, ich befehle meinen
 " Geist in deine Hände. Luc. X^{IV} v. 46."

b) aratud raamatul raidekirj:

" Gnade sei mit dir und Friede von Gott. Röm. 1,7 "

d) All, tahitud kiril:

" Hier ruht in Gott August Wilhelm Ernst, Pastor an der
 " St. Johannis Kirche zu Narva geb. in (.1 einstoif bei
 " Lüneburg d. 18. Aug. 1799 gest. in Narva d. 14. Oct. 1862 "

Weitzenbergi hauasammas (v. pilt albumis N-8).

Surnuaia teepoolse ääres asub valgest marmorist naise kuju, vasemas käes ankur. Kuju asub tsement alusel, kuju kõrgus c. 1 mtr. ühes alusega c. 2 1/2 mtr. Alusel on marm. tahvel peal kirjaga: "Johann Weitzenberg, sünd. 10^{mal} juulil 1838, surmud 23^{mal} oktoobril 1877". See kuju olevat kujur Weitzenbergi töö.

Vabr. dir. Napoleon Peltzeri hauasammas

(v. pilt albumis N-9) on c. 2 1/2 mtr. kõrg, must ja hallist marmorist. Keskmisel osal valgel põhjal must reljeefkirj, s.o. järgmine:

a) esiküljel:

" Hier ruhen in Frieden Napoleon Peltzer geb. d. 12 Juni 1802
 " gest. d. 10. Decbr. 1889, Catharina Pelzer, geb. Mollenhauer,
 " geb. d. 10. Decbr. 1814, gest. d. 24 Juli 1878. "

b) paremal:

"Dem Andenken ihrer geliebten Eltern die Kinder".

d) vasemal:

"Ich liege und schlafe ganz mit Frieden, denn allein Du,
Herr, hilfst mir, dass ich sicher wohne. Ps. 4, 9."

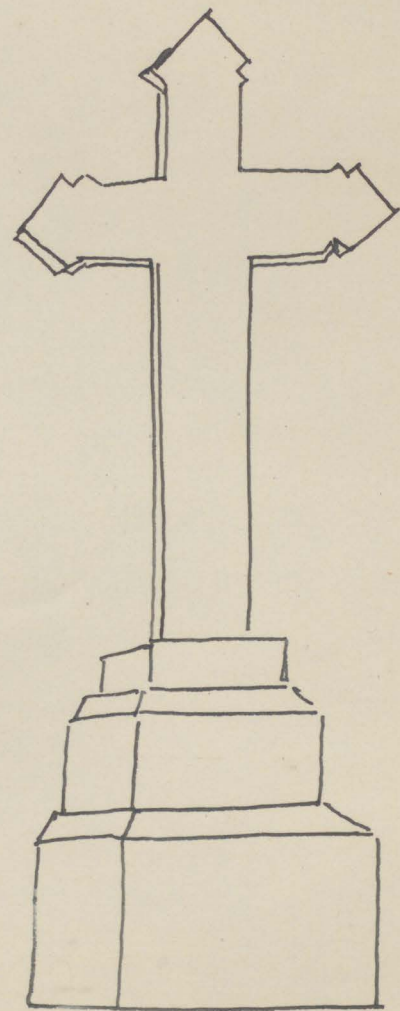
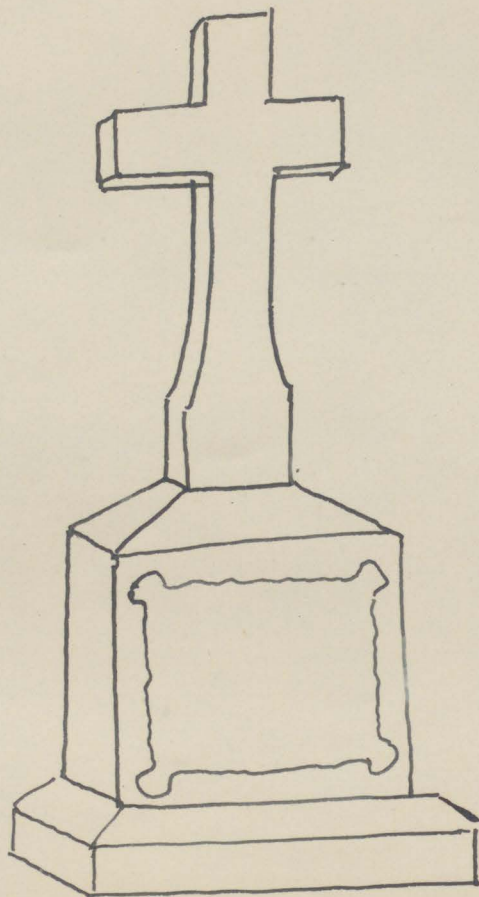
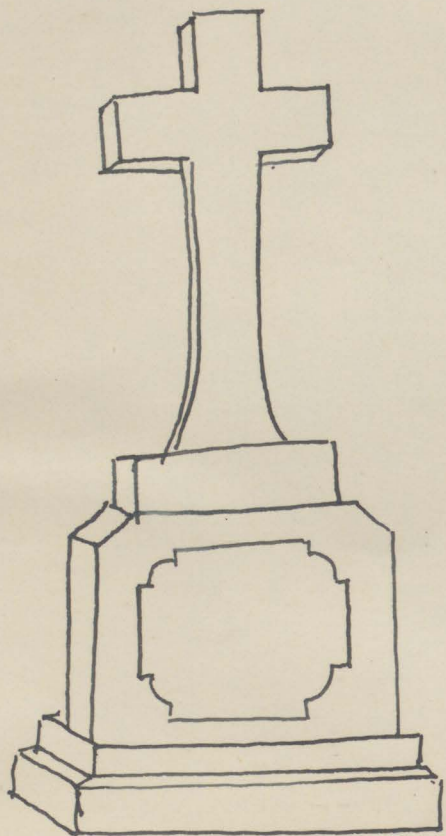
Kreenholmi vabr. dir. Shawcrossi sammal (v. pilt N-albumis).
On uhkemaid sambaid surmaial, c. 3½ mtr. kõrge,
vosa poleeritud kivi (granit), keskel must marmortahvel,
millel kuldtähtedega pärgmine kiri:

" In Fond Remembrance of My Beloved Husband
Walter SHAWCROSS Born at Manchester, England,
Aug. 23rd / Sep. 4th 1837 Died at Krahholn, Narva
March 12th / 25th 1900. Enter Thou Into The Joy Of
Thy Lord. Matt. "
" XXV 21 "

B. Ristid.

a) Marmoristid.

Surmaial kõigesagedamini esinev hauamärgi tüüp on
marmorist marmor- ehk kivi alusel. Marmoristid esinevad
üksteisest 1) värvilt (esinevad: valged, mustjas-hallid ristid)
ja 2) kujult, eriti suurus ja ristija aluse suurusvahetuste.
On ka marmoriste, millel risti põikpuu ja ülemised
otsad teravad on. Marmoristi tüüp esineb umb-
kaudu mõõdukul sajavõid keskpaigast kuni täna-
päevani.

Marmoristi tüübid uuemast ajast.

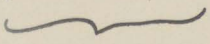
6) Raudristid.

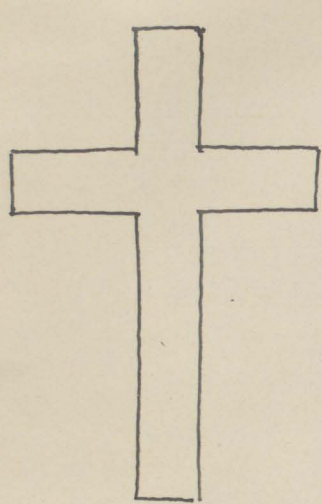
Raudriste esineb surnuaial kaunis rikkasti. Nad on enamasti moodsamad sajandi viimasesest veerandist (resp. keskpaigast) kuni tänapäevani. Raudristid võivad jagada 2 liiki: 1) lihtsad raudristid ilma ilustusteta (v. järgm. lhr. joon. N-1, 2 ja 3) ja 2) ilustustega raudristid (v. joon. N-4-7).

Näib, et vanemal ajal esinevad enam lihtsad ristid, (N-1, 2, 3 ja eriti N-7). Võrdtaolised ristid (joon. 7) on enamasti pärit vanemast ajast.

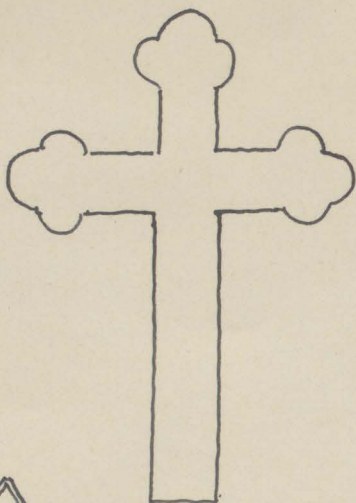
7) Puuristid.

Ka lihtsaid puuriste on surnuaial leida, kuid võrdlemisi väga harva, ja need on viimases ajast pärit.

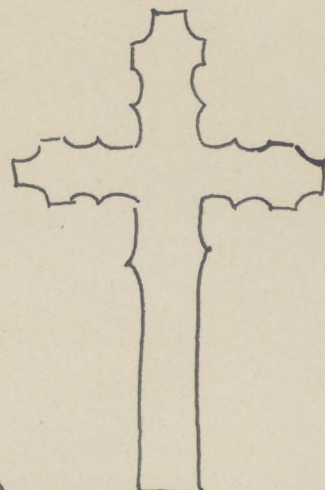

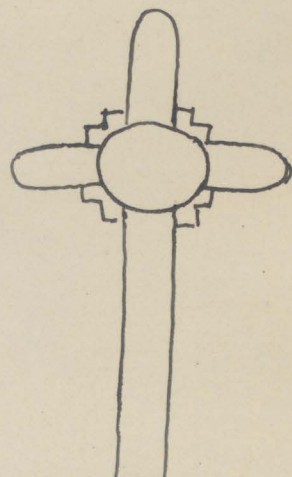
N°1

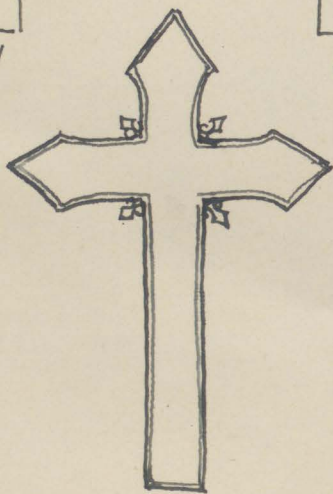
N°2

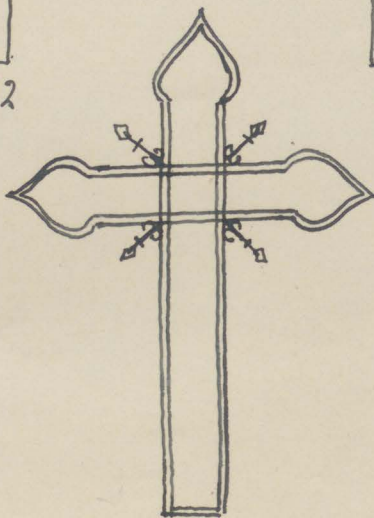
N°3

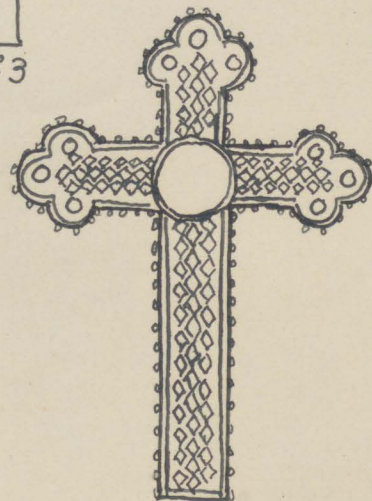
N°4

N°5

N°6

N°7

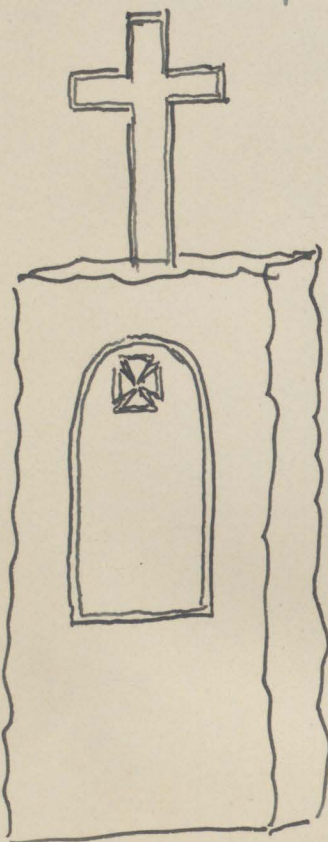
Raudristide tüübid.

XXIII. Kas on hauamägede hulgas kurioosumisi, missuguseid ja mis ajast? Kas on muidu kohalikke iseäraldusi?

Ei ole.

XXIV. Kas on muidu veel haudasid ja hauakiiju kihelkonnas, kus ja missugused (perekondlikud matusepaigad, sõjahauad, koalpatehauad, kolmed, viirangruud, katkukolmed, teadaolevad ehk arvutatavad vanad hauad ehk matusekohad kihelkonnas üldse)?

1) Sarsa surmaaial leidub sarsa sõdumite hauasammas - a. 1918, hallist kivist, c. 2½ mtr. kõige, peal lihtne must raudrist. Kivil on malmtahvlid langenute nimedega: -

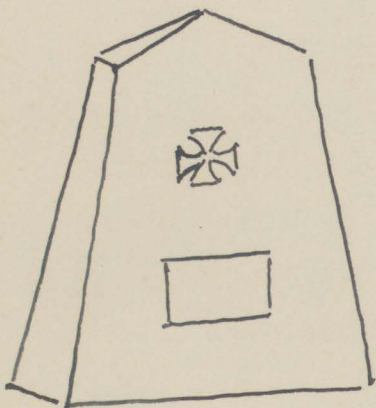
Hier ruhen in
Gott
Deutsche Krieger
1918.

- " K. Adomat g. Sch.
- " A. Bätz Jäg. 13
- " F. Bock Fl. A. 16
- " M. Dickow J. Inf. 205
- " W. Esser Adv. 1. R. 29
- " J. Fick 1. R. 8.
- " F. Fortmann 1. R. 405
- " A. Heiland 1. R. 365
- " S. Holzheu g. Sch.
- " P. Halle 1. R. 405
- " Dr. O. Janzen
- " J. Kämberg Rd. 58
- " B. Kilian 1. R. 407
- " W. Kubi 1. R. 407
- " Sq. Kröller 1. R. 407
- " K. Lemcke 1. R. 407

- M. Lindner Jäg. 13
- A. Lüthje Jchn. 335
- O. Madelung
- M. Mansfeld 1. R. 405
- S. Naujok g. Sch.
- B. Niepel A. R. K. 323
- F. Panzerle R. 12
- J. Proppert Str. B. 17
- S. Reudler Jäg. 13
- S. Schneider Jäg. 13
- R. Schulze Fl. A. 16
- K. Sperber g. Sch.
- O. Szengolies Ob. M.
- S. Tillmann Fi. A. 205
- P. Zwanzig 1. R. 405
- 2 Unbekannte.

Narva, 1925.

- 2) Jansa surmuial leidub hall tsemmentkivi sammal, c. 1 mtr. kõrgel, aastast 1918. Kivil on jansa sõjaväerist malmist, selle all malmistahvel, millel kiri:

Friedrich Bock
 " gest. 8. XI 18
 " Rudolph Schultz
 " gest. 6. XI 18
 " Fliiegerabt. 16. "

Peale nende sõjahaudade teisi küsimusei tähendatud haudasid ei ole.

XXV. Kas on vanade kirikute ja kabelite asemid, olgu katoliku või luteri usu ajast, ja mis on seal näha või mis neist teatakse?
 Ei ole.

XXVI. Missugused on leiduvad vanad pitsunid, mis kiri ja kuju neil on? Kas on mõned vanad plaamid või vaated kirikutest, abikirikutest, kabelitest ja nende sees olevatest asjadest, ja mis ajast nad on?

Vanu pitserisi säilimid ei ole. Kõrgevanemad on pitsunid venekeelse pealkirjaga (v. Lhk. samal poolel), ja need ei ole vanad. Vanu plaamide või vaated kirikutest ja kabelitest olemas ei ole. -

XXVII. Mis sisuline on kirikuarhiivis kõrgevanem kirjalik materjal, ja mis ajast ta on? Kas on kiriku arhiivis teadupäraseid dokumente mujale viidud?

V. Vana kirjalikku materjali arhiivis ei ole. Kõrgevanem kirikuarhiivis leidur materjal on järgmine: 1) armulaualkäipate raamat a. 1777-1833 2) Makulatuur protokollid a. 1733-1741, ja 3) 1 armulaualkäipate raamat a. 1771-1781. -

XXVIII . Praeguse kirikumantliivi nimevi
 lükide järele ja lügid aastate järele !
 Hamldased dokumendid, ka hamldused
 trükitud raamatud tulevad eriti nimetada,
 nii näiteks võib visitatsiooni protokollid
 aastate järele, kirikuroonikad ja muud
 sarnased, ära tähendada, kes visitatsiooni
 toime pani, kes roonika kirjutas, jama ajal?

N. Sarsa kog. arhiivi nimevi, missugune asub
 kiriku sarristeis .

I Javskond: Kassaraamatud.

- 1) Cassa-Conto der Evang.-luth. St. Johanniskirche zu Narva 1872-1900
- 2) Seesama a. 1901-1909.
- 3) Cassabuch des Narvchen Bezirks - Comites der Unterstützungs-casse für Evang.-luth. Gemeinden in Russland.
- 4) Verzeichnis der Zinsen aus der Reichsbank 1902-1912
- 5) Cassabuch 1907
- 6) Seesama 1912 (klade).
- 7) Kontobuch der Evang. Luth. St. Johanniskirche zu Narva 1912
- 8) Seesama 1913.
- 9) Cassabuch der Evangelischen Vereins in Narva 1915.
- 10) Kontobuch der Evang. luth. St. Johanniskirche zu Narva 1915.
- 11) Seesama 1917.
- 12) " 1918-1919.
- 13) Kontobuch 1919
- 14) " 1920
- 15) " 1921
- 16) " 1922
- 17) Gehalte vom Jahre 1887-1924.
- 18) Kassa klade 1926.

- 20
- 19) Kirchenkasse 1909-1911
 - 20) Alte Kladder 1914
 - 21) Neue Kladder 1916-1917 -

II J.: Kirik.

- 1) Makulatur-Protokollbuch 1757-1768.
- 2) Gesetz für die Evang. luth. Kirche in Russland 1857.
- 3) Konzeptbuch der officiellen Schreiben 1891-1894.
- 4) Verzeichnis der eingegangenen Schriften 1895.
- 5) Kontobuch 1912-1914
- 6) Seesama 1914
- 7) " 1915-1917
- 8) " 1916
- 9) " 1918-1920
- 10) " 1918-1922
- 11) Kassabuch 1901
- 12) Kontobuch 1921
- 13) Kirchenkollekte der St. Johannisgemeinde 1913.
- 14) Kassabuch 1905
- 15) Agende 1897
- 16) Taufverzeichnis 1909-1918.
- 17) Protokolle der Gemeindeversammlungen 1911.
- 18) Hausbuch (unbenutzt).
- 19) Austragbuch 1905
- 20) Klingbeutelgeld 1917
- 21) Kirchenbedürfnisse 1913-1915
- 22) Hausbuch N-74/12 - 1911.
- 23) Sammlung der Bestimmungen etc. 1856
- 24) Verordnungen über die Reorganisation der Gerichtswesen etc. 1889 I Teil
- 25) Dasselbe 1890 II Teil.
- 26) Real-Register zum Gesetz e.t.c. 1892.
- 27) liturgisches Handbuch 1897.
- 28) Bericht der Petri-Paulskirche in Tiflis 1893-1897

- 71
- 29) Gesetz für die Evang. luth. Kirche in Russland 1901.
 - 30) Instruktion für die Kirchenvorstände 1900.
 - 31) Dasselbe 1903
 - 32) Rechenschaftsbericht der St. Petrogemeinde in Petersburg 1910.
 - 33) Kirchenreglement der St. Petrogemeinde in Petersburg 1864.
 - 34) Instruktion der Evang. luth. Gemeinden in Russland 1900.
 - 35) Dasselbe.
 - 36) Gesetzbuch der Bauern im Baltikum 1898 (russisch)
 - 37) Unterstützungskasse 1910.
 - 38) Dasselbe 1912.
 - 39) Bericht des Kirchenrats der Katharinen-Gemeinde in Petersburg 1912.
 - 40) Gesetz für die Evang. luth. Kirche in Russland 1881.

III j: Kirck.

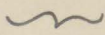
- 1) Heft der Kirchengelder
- 2) 1 Packen verschiedener Schriften 1910-1926.
- 3) " Rechnungen 1927
- 4) Begleitschreiben und Transferte der Reichsbank.
- 5) 4 Hefte der Kirchenhäuser
- 6) Heft mit Policen der Feuerversicherung
- 7) Akt der Gertrud Geurd Stiftung
- 8) Akt der Ritter Stiftung
- 9) Akt der Apshofen Stiftung
- 10) Angelegenheiten betrefft der Prediger, Gemeindepredikanten u. Kirchenvorsteher.
- 11) Akt der Henschulmann-Stiftung.
- 12) Akt der Paul Martinson-Stiftung.
- 13) Akt der Anna Hoffmann-Stiftung
- 14) Rechenschaftsberichte 1911-1917
- 15) Akt verschiedener Schriften 1904-1928
- 16) 1 Packen Bankquittungen
- 17) Verzeichnis der Wertpapiere 1901-1921 1 Buch
- 18) Buch der Vermögen der St. Johannis-Kirche.

IV j. Kirik.

- 1) Konzeptbuch des Kirchenvorstandes 1910-1920.
- 2) Russischer Gesetzbuch 1893
- 3) 1 Packen mit Bankquittungen
- 4) Archivinventar des Kirchenvorstandes
- 5) 1 Heft verschiedener Schriften
- 6) Sesti Kirik III a. Kirik 1926
- 7) " " 1927 IV a Kirik
- 8) " " 1928 V "
- 9) 1 Packen mit Kirchenrechnungen 1926.
- 10) 1 Packen mit Verzeichnissen 1913-1927
- 11) Akt Kaszenberichte.
- 12) 5 Quittungsbücher
- 13) Sinnahmebuch 1928
- 14) Akt des Güterkredit-Vereins
- 15) Akt verschiedener Schriften.

V j. : Vased.

- 1) Kollektenebuch für die Hausarmen 1913-1919
- 2) Buch der Prediger-Witwen und Waisenkasse
- 3) 1 Buch der Hausarmen-Kasse 1914-1918
- 4) Akt verschiedener Schriften.
- 5) Akt der Prediger Witwen und Waisenkasse.
- 6) Akt der Abrechnungen der Comites.
- 7) 2 Quittungsbücher
- 8) Statut "des Evang. Vereins zur Unterstützung" etc.
- 9) Heft der Arbeitspreise 1914-1918
- 10) 1 Packen diverser Schriften
- 11) Verzeichnisse der ~~Jahr~~ Stiftungen 1913-1927
- 12) Verzeichnisse der Prediger Witwen und Waisen-Kasse 1913-1927

VI j.: Surmaed.

- 1) Gräber - Kassenbuch 1914-1917
- 2) 1 Packen mit Verzeichnissen 1913-1927
- 3) 12 Bücher der Friedhofregeln
- 4) Akt diverser Papiere.

VII ja VIII jsk: tähi.

IX j.: Sutthoff's Stiftungen

- 1) Protokollbuch der Joh. Sutthoff-Stiftung 1900.
- 2) Kassabuch der Sutthoff-Stiftung 1902-1915
- 3) Kapitalien der Sutthoff-Stiftung 1902-1904
- 4) Protokollbuch 1907.
- 5) Conspectusbuch 1907
- 6) Copien der Jahresabrechnungen 1906-1916
- 7) Verschiedene Schriften 1895, 1900-1909.
- 8) Akt verschiedener Schriften, 1908, 1913, 1914.
- 9) Akt mit Bittschriften, 1909.
- 10) " " 1910
- 11) " " 1911
- 12) " " 1912
- 13) " " 1913
- 14) " " 1914
- 15) " " 1915
- 16) " " 1916
- 17) 27 Packete verschiedener Schriften (Einzelne verschmürte Packen).

X j.: Sutthoff-Stiftung

- 1) 1 Akt Bittschriften 1907
- 2) Dasselbe 1908
- 3) 1 Akt diverser Schriften ~~1908~~ 1907
- 4) " " 1914
- 5) 1 Akt Bittschriften 1917
- 6) " " 1918

- 74
- 7) Vermögensverzeichnisse 1913-1916
 - 8) Akt diverser Schriften verschiedener Jahre
 - 9) Dasselbe.
 - 10) Dasselbe.

XI j.: Saksa kirikukool.

- 1) Inventarbuch 1883
- 2) Schülerverzeichnis
- 3) Protokollbuch 1875-1918
- 4) Kollekten
- 5) Protokollbuch 1902-1914
- 6) Buch der Gehälter 1916-1918
- 7) Hausbuch 1909
- 8) Adresse der kleinen Gilde 1859-1909
- 9) " " " " " "
- 10) " " " " " " " "
- 11) " " " " " " " "
- 12) " " " " " " " "
- 13) " " " " " " " "

XII j.: Vaestemaja.

- 1) Personalverzeichnis des Armenhauses 1860
- 2) Hausbuch des Armenhauses
- 3) Hausbuch des Armenhauses 1908
- 4) Heft des Armenhauses 1887
- 5) Haushaltsbuch 1918-1922
- 6) Spendenheft des Armenhauses
- 7) 1 Paket Pässe der Fusassen
- 8) 1 Paket Rechnungen des Armenhauses 1900-1904
- 9) 13 Hefte der Hausordnung.
- 10) 1 Paket verschiedener Schriften 1926.
- 11) Mappe diverser Schriften
- 12) Vermögensverzeichnisse 1913-1927.

XIII j: Päite möis

- 1) Buch von Teuthof ~~1874~~ 1874.
- 2) Buch revisorischer Beschreibung von Teuthof 1902.
- 3) 1 Buch von Teuthof 1904-1905
- 4) Buch revisorischer Beschreibung von Teuthof 1914.
- 5) Kapitalabzahlung von Teuthof 1904.
- 6) 1 Packen Schriften über Waldarbeiten 1911/1912
- 7) Kleines Aufgabenbuch 1913.
- 8) 1 Akt diverser Schriften 1901-1912. Pläne.
- 9) 1 Akt diverser Schriften 1913-1928
- 10) 4 Quittungsbücher

XIV j: Mitmesugust.

- 1) 1 Akt mit alten Jahresberichten.
- 2) 1 Akt verschiedener Berichte.
- 3) 1 alter Wörterbuch
- 4) Verschiedene alte Papiere
- 5) 5 alte Karten
- 6) 1 Packen alter Noten
- 7) 1 Akt alter Rechnungen.

XV j: Mitmesugust.

- 1) 1 Mappe mit Schriftpaketen
- 2) 1 Packen alter Blanketten
- 3) 1 Packen dreierzettel.

XVI j.

Vanad, tarvitamiseni nölbmatud, paberid ja ümbrikud.

Naura Jansa kog. arhini nimenini (keskmine kapp).

Uteval, I jagu:

- 16 Mappen mit eingegangenen Schriften 1834 - 1867.
- 3 Packen alter Dokumente.
- 1 Akt mit Berichten der inneren Mission.
- 5 zusammengebundene Packen mit Schriften, Koran.

II jagu:

- 16 Mappen mit eingegangenen Schriften 1868 - 1908
- Kommunikantenliste I Buch 1777 - 1833
- Manufaktur Protokolle 1733 - 1741

Dasselbe 1771 - 1781

Akt mit Konsistorialscheinen 1913

Akt mit Kirchenscheinen 1915

Personalbuch 1909.

Unterstützungs-Casse (Kästchen aus Blech mit Schriften gefüllt)

Protokollbuch des Evang. Vereins zur Unterstützung eines Asyls in Naura 1906 - 1913.

14 Packen verschiedener gedruckten Schriften.

All, I jagu:

11 Mappen mit Consistorialia 1834 - 1914

7 Mappen mit Kirchenscheinen 1840 - 1914

13 Packen zusammengebundener Broschüren u. einige lose Broschüre.

II jagu:

1 Mappe mit eingegangenen Schriften 1909 - 1910.

11 Mappen: Kirchen Vorstands Archiv 1873 - 1913.

77

Hamldased raamatud.

- Saksa kirikul on 2 hamldast altari püüblit, nimelt:
- 1) Üks püübel suuri foolio formaadis (c. 30 x 45 cm.), punast kaantega, musta nahaga nõidetud, nõbe illustustega. Kaane esiväljel on nõbedast tahvel oraalplaat, millel graveeritud:
" Jungfer Hedwig Fretzel Welche alhier in Narva gebornen
" A^o 1670 d 8 Mart. gestorben A^o 1692 d 17 Febr. Ihres Alters
" 21 Jahr 11 Mon. 11 Tagt Hat zur Ehre Gottes und zur sehl:
" Erbauung Der Teutschen Evangelischen Gemeine Hieselbst
" Diese heilige Bibel vererbt A^o 1694 im December."

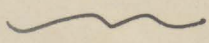
- Kaane tagaväljel on samasugune pöbeplaat, millel graveeritud:
- " Weil aber Diese Bibel bereits zimlich unbrauchbar worden,
" Als Hat der Herr Rahti-Verwandt Gerhard Henr: Arps
" ebenfalls zum lobe Gottes und zum nützlichen Gebrauch
" Dieser Christlichen Gemeine Dieselbe wieder repariere:
" Lassen. Anno 1720 im Monat Decemb."

Kui pärast Narva vallutamist vonlaste poolt 1704 linna elanikud Peeter Suurele truudust vandusid, siis sündis see sellel Fretzeli püübil, missugune sel otstarbel raekotta viidi, nimelt 11 sept. 1704 (HKg lhn. 232, raeprotokoll 13 sept. 1704 ja püüfmeister Arpsi manuskript HKg lhn. 144).

2) Üks piibel suures foolio formaadis (c. 30x45 cm.) puust kaantega, punasest nahast köites, kollavärvilisi illustustega. Selle on kindlaks määratud 24/VI 1837 (jaanipäeval) Saksaa Jaoni kirikule ja kogudusele raamatuköitmise meister Riia kodanik Carl Treufeld. Ta on ise selle piibli köitnud oma meistritööna, mille põhjal ta oma ametialal meistri diploomi on saanud. Kuna ta, nagu ta ise piibli esimestel lehekülgedel kirjutatud pühendusele ütleb (murd, pühendus näib väärkirja järel otsustades, Hanseni kirjutatud olevat), Navvast pärit, tal siin oma kodu ja tuttavad, ja oma õpetajate aastad siin möödasaatnud, tundis tema enese piiba kohuse olevat, selle piibli Saksaa kirikule kindlaks. Veel palub ta selle kir. õpetajad mitte keelduda, igal aastal, jaanipäeval (24/VI), seda piibelt mustast nahast kõbe illustustega piibli asemel, altarile panna.

Saksaa kog. õpetajate koes on hoitud:

- 1) Heinrich-Johann Hanseni: „Geschichte der evang. luther. Kirchen der Stadt Narva“ 1855, käsikirjaline teos.
- 2) Saksaa kiriku kroonika, peetud a. 1868 - 1918
 (lähemalt: õpetaja Hoffmeister 1868-1886, õp. Hoerschulmann a. 1886-1913, õpet. Luther a. 1913-1918.

79
XXIX. Mis on veel kirikus ehk kirikukom-
munistusmärgidest ajalooliselt iseloomulise
tähelepanu väärtused?

Tähelepanu väärtused ehk:

- 1) Kirikus asuvad vanaaegsed toolid. Kirikuteener Mill's üteluse
järel olnud neid varemalt 12, nüüd säilinud veel 8. Toolid
näivad otse vanad olevat, on pruuni nahaga polsterdatud,
puust nikerdustega.
- 2) Kiriku sakristis asub vanaaegne kell, mis nädal aega käib
ilma rüüskamata, ja mis peale tundide ka kuupööri näitab.
Varemalt on kell heleda värviga tunniäega löönud, kuid et
see jumalateenistusl eksitamine, on löönise sissesead kõrvaldatud
(nii kirikuteener Mill). Kell kella kinnitud või kust ta pärit,
pole teada. Kella numbrilaul on järgmine kiri:
"Henry Thornton. London".

Registreeija päevaraamat.

1930. juuli lõpus ja aug. algul (uuspäevad on jäänud illemärsimata) on registreeija kirjeldamist viinud ja tutvunenud H.J. Hanseni teosega: „Geschichte der ev. luth. Kirchen in Narva.“

1931 1., 2., 3., 4., 6., 7., 8., 10. juulil ja 23. septembril on registreeija tutvunenud sama kog. surmaaias olevate hauamärgidega, sama aja kestel mõningad hauamärgid pildistatud ja vanemate hauamärgidest koopiaid teinud.

1931 23. septembril ja 24. septembril tutvunenud kir. arhiiviga.

“ 25. septembril on registreeija käinud Georgi saarel. -